

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Ельвіра ЛУЗІК
« ___ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Практична психологія»

Тема: «Особливості схильності до агресії у студентів-психологів в залежності від домінуючої півкулі мозку»

Виконавець: здобувач групи ПП-426 Ракецька Владислава Романівна

Керівник: канд. психол. наук, доцент Злагодух Вікторія Вікторівна

Нормоконтролер: _____ Тамара МИХЕСВА

КИЇВ 2024

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра педагогіки та психології професійної освіти
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Практична психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Ельвіра ЛУЗІК
« » _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Ракецької Владислави Романівни

1. Тема кваліфікаційної роботи «Особливості схильності до агресії у студентів-психологів в залежності від домінуючої півкулі мозку» затверджена наказом ректора від 22.03.2024 №422/ст.
2. Термін виконання роботи: з 29.01.2024 р. до 16.06.2024 р.
3. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до першого та другого розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків загальним обсягом 73 сторінки, з них обсяг основного тексту 40 сторінок, список використаних джерел нараховує 41 позицію.
4. Зміст пояснювальної записки: Вступ; Розділ I. Аналіз сутності агресії у юнацькому віці; Висновки до першого розділу; Розділ II. Емпіричне дослідження особливостей схильності до агресії у студентів-психологів в залежності від домінуючої півкулі мозку; Висновки до другого розділу; Висновки; Список використаних джерел та літератури; Додатки.
5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного матеріалу): таблиці та рисунки.

6. Календарний план-графік

ор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
.	Опрацювання та реферування літератури з теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження	29.01.2024	29.01.2024
.	Формулювання теми, мети, завдань дослідження. Написання вступу. Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	12.02.2024	13.02.2024
.	Написання першого розділу. Подання керівникові на перевірку	25.03.2024	25.03.2024
.	Написання другого розділу. Подання керівникові на перевірку	22.04.2024	26.04.2024
.	Оформлення роботи. Подання керівникові на перевірку	01.05.2024	05.05.2024
.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	20.05.2024	20.05.2024
.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	25.05.2024	26.05.2024
.	Подання остаточного варіанта роботи на кафедру для перевірки на академічну добросовісність	27.05.2024	27.05.2024
.	Подання кваліфікаційної роботи на рецензування	05.06.2024	
0	Захист роботи	10.06.2024	

7. Дата видачі завдання: «29» січня 2024 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Вікторія ЗЛАГОДУХ

Завдання прийняв до виконання _____ Владислава РАКЕЦЬКА

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Особливості схильності до агресії у студентів-психологів в залежності від домінуючої півкулі мозку»: 73 сторінки, 41 використане джерело та література, 7 додатків.

Об'єкт роботи: прояв різних форм агресивності у осіб юнацького віку.

Предмет роботи: залежність прояву різних форми агресії від функціональної асиметрії лівої та правої півкуль мозку.

Мета роботи: виявити залежність прояву різних видів та форм агресії від функціональної спеціалізації півкуль головного мозку для глибшого розуміння механізмів взаємодії між психічними процесами та структурами мозку.

У роботі був проведений аналіз наукової літератури, для освітлення особливостей агресії, її зв'язку з функціональною асиметрією мозку та особливостями прояву в юнацькому віці.

Практична та теоретична значимість роботи полягає у виявленні особливостей взаємозв'язку агресивності та домінуючої півкулі головного мозку. Результати дослідження в майбутньому можуть бути використані для поглиблення знань у галузі нейробіології та психології.

АГРЕСІЯ, ДОМІНУЮЧА ПІВКУЛЯ МОЗКУ, ФУНКЦІОНАЛЬНА АСИМЕТРІЯ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН, ЛІВОПІВКУЛЬНА ДОМІНАНТНІСТЬ, ПРАВОПІВКУЛЬНА ДОМІНАНТНІСТЬ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. АНАЛІЗ СУТНОСТІ АГРЕСІЇ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	9
1.1. Теоретико-психологічний аналіз наукових досліджень впливу домінантності півкуль мозку та схильності до агресивності.....	9
1.2. Психологічні особливості схильності до агресії у юнацькому віці.....	16
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СХИЛЬНОСТІ ДО АГРЕСІЇ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ДОМІНУЮЧОЇ ПІВКУЛІ МОЗКУ.....	20
2.1. Організація емпіричної частини та методи дослідження.....	20
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	26
2.3. Математична обробка емпіричної частини дослідження.....	37
Висновки до другого розділу.....	41
ВИСНОВОК.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	45
ДОДАТКИ.....	50

ВСТУП

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що воно спрямоване на вивчення зв'язку між агресивністю та домінуючою функціональною півкулею головного мозку. Аналіз даної теми дає змогу зрозуміти біологічні механізми людини, допоможе в подальшому розробити стратегії управління агресивною поведінкою, що є важливим під час війни, а результати дослідження можна використовувати для підготовки психологів для роботи в реабілітаційних центрах, коли важливою частиною роботи спеціалістів є встановлення контакту та підтримка міжособистісних стосунків. Не дивлячись на те, що форми та види агресивної поведінки є досить дослідженими в психології, існує багато підходів, які описують: особливості агресивної поведінки людей (З. Фрейд, С. Кравчук, Н. Міллер), визначені її роль та місце в системі відносин (К. Лоренц, А. Бандура), питання вивчення агресії в залежності від домінантних півкуль мозку. При аналізі сучасної наукової літератури було визначено, що даний вплив є малодослідженим в галузі психології, що і стало стимулом при виборі теми кваліфікаційної роботи: “Особливості схильності до агресії у студентів-психологів в залежності від домінуючої півкулі мозку”

Мета роботи: виявити залежність прояву різних видів та форм агресії від функціональної спеціалізації півкуль головного мозку для глибшого розуміння механізмів взаємодії між психічними процесами та структурами мозку.

Об'єкт дослідження: прояв різних форм агресивності у осіб юнацького віку.

Предмет дослідження: залежність прояву різних форми агресії від функціональної асиметрії лівої та правої півкуль мозку.

Аналіз теоретичного матеріалу з досліджуваної теми дає змогу сформулювати гіпотезу: рівень та форма прояву агресії у осіб юнацького віку є залежними від домінуючої півкулі головного мозку. Отже, у респондентів з домінуючою правою півкулею порівняно з респондентами з домінуючою лівою півкулею агресія є менш виражена. Водночас у респондентів з домінуючою лівою півкулею, порівняно з респондентами з домінуючою правою півкулею, агресія проявляється більш яскраво.

Виходячи з гіпотези та мети роботи нами були поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати наукову літературу щодо особливостей схильності до агресії на прикладі студентів-психологів в залежності від домінуючої півкулі мозку;
2. Визначити показники агресії та домінантності півкуль головного мозку;
3. Встановити зв'язок між рівнем та формами агресивності з домінантністю півкуль головного мозку у студентів-психологів.

У кваліфікаційному дослідженні були використані методики:

1. Методика на виявлення домінантної півкулі Рушкевич.
2. Опитувальник М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії.
3. Тест А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках.
4. Методика діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького.

Вибірку експериментального дослідження склали студенти спеціальності 053 “Психологія” Національного авіаційного університету, Університеті Григорія Сковороди у Переяславі та Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Загалом в дослідженні участь взяли 54 особи віком від 19 до 22 років.

Практична та теоретична значимість роботи полягає у виявленні особливостей взаємозв'язку агресивності та домінуючої півкулі головного мозку. Результати дослідження в майбутньому можуть бути використані для поглиблення знань у галузі нейробіології та психології.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 41 найменування та додатків. Основний зміст роботи викладений на 40 сторінках і містить 4 таблиці та 7 рисунків. Загальний обсяг роботи – 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1

АНАЛІЗ СУТНОСТІ АГРЕСІЇ У ЮНАЦЬКОМУ ВІСІ

1.1 Теоретико-психологічний аналіз наукових досліджень впливу домінантності півкуль мозку та схильності до агресивності

На сьогоднішній день термін «агресія» має широке використання в психології, так як агресія займає одне з центральних місць серед проблем наукових психологічних досліджень. Наукові праці не мають однозначного визначення цього явища. Деякі психологи говорять, що агресивність є важливою рисою людської поведінки і спрямовується на усунення перешкод на шляху до поставлених життєвих цілей. В той же час в інших працях увага акцентується на адаптації проявів агресії. Інші психологи вважають це явище суто деструктивним та підкреслюють те, що агресія – це стійка характеристика індивіда.

В перекладі з латинської «агресія» означає «напад». Дане явище пов'язують з негативними мотиваціями (бажанням завдати іншим шкоди), деструктивними діями, негативним ставленням та негативним емоціям (наприклад, гнівом). Що в сукупності може призвести до небажаних наслідків для самого виконавця та людей навколо.

У психологічному словнику В. Шапаря зазначено: «Агресія (від лат. aggressio – напад) – індивідуальна чи колективна поведінка або дія, направлена на заподіяння фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи.» [35, с. 6].

Сучасний тлумачний психологічний словник В.Войтка містить наступне визначення: «Агресія – це емоційний стан, що характеризується імпульсивною поведінкою, афективними переживаннями гніву, злості, прагнення заподіяти іншому травму (фізичну чи моральну). Це вмотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам і правилам поведінки людей у суспільстві та завдає шкоди об'єктам нападу» [8, с. 9].

Конрад Лоренц вважає, що агресія є деструктивною та чи не найстрашнішою за своєю формою небезпекою, що загрожує людству [41, с. 27].

Карен Хорні висувала свою, досить цікаву точку зору про те, що, агресія є одним із механізмів психологічного захисту [31, с. 20].

Арнольд Бас пропонує розуміння агресії, як будь-якої поведінки, що завдає шкоди або містить загрозу для інших [2, с. 17].

Віра Бірюкова звертає свою увагу на той факт, що однією з головних проблем під час визначення поняття агресії є те, що даний термін містить в собі велику різноманітність дій, але не звертаючи увагу на значні розбіжності, він схиляється до прийняття такого визначення: агресія – є будь-якою формою поведінки, що націлена на заподіяння шкоди чи образи іншій живій істоті, яка не бажає такого звернення до себе [4].

Агресію можна також визначати і як фізичний акт, який іноді може запускатися і підтримуватися нашими емоціями, які входять до комплексу ворожості – зневага, огида, гнів та породженими ним фантазіями та образами, але вона може надавати й зворотний вплив на даний комплекс, послаблюючи його або посилюючи за необхідності. Отже, ворожість – це складний мотиваційний стан, а агресія – це поведінка, яка визначається цим станом.

Агресія, як психічна форма, має певні характеристики, а саме: інтенсивність, форми прояву та спрямованість.

Інтенсивність актів агресії корелюється зі своїми психологічними функціями. Агресія виконує для людини багато важливих функцій, наприклад, усунення джерела страждання чи загрози, відстоювання автономії, підвищення самооцінки, вирішення внутрішнього конфлікту, усунення певних перешкод до шляху задоволення тих чи інших потреб.

Також, агресія набуває різноманітних форм прояву – латентних або явних. Ці форми мають відмінності на чотирьох рівнях:

- 1) емоційному;
- 2) поведінковому;
- 3) рівні розвитку;
- 4) когнітивному.

В емоційному полі важливою складовою явного типу агресії є гнів [38, с. 58]. В поведінковому аспекті агресія передбачає собою пряме зіткнення із жертвою та в результаті вимагає заподіяння фізичної шкоди або її загрози. З віком її вплив на особистість слабшає. На рівні формування та розвитку зазначається те, що відкрита агресія найчастіше спостерігається у хлопчиків раннього віку. Для суб'єктів, що здійснюють акти агресії, також властивий когнітивний дефіцит, що в свою чергу ускладнює реалізацію та пошук неагресивних способів вирішення конфліктів.

В свою чергу в закритих формах агресії не передбачається прямого контакту, що виражається в нечесності, прихованості, поширенні пліток та підступності. Ця форма агресії посилюється з віком. Приховані агресивні дії часто менш емоційно забарвлені та ґрунтуються на когнітивних здібностях, основою яких є мистецтво обману та уміння планувати. Вони розвиваються як відпрацьована стратегія для уникнення подальших покарань. Латентні форми агресії мають своє вираження у бездіяльності (метою якою є шкода іншому), відході від контактів, самогубству або заподіяння собі шкоди.

Спрямованість агресії може бути визначена в сторону себе (особистість, тіло) або на зовнішні об'єкти (предмети, люди).

Приймаючи до уваги те, що прояви агресії у людей різноманітні та нескінченні, дуже корисним є обмеження їх концептуальними рамками. Так, за Арнольдом Басом, агресивні дії можна визначити за допомогою трьох шкал: фізична та вербальна; активна та пасивна; пряма та непряма. Фізична агресія вимагає використання фізичної сили проти іншої особи або іншого об'єкта; вербальна ж супроводжується вираженням негативних емоцій та почуттів через зміст вербальних реакцій. Активна агресія виявляється у конфлікті чи прямому нападі, тоді як пасивна агресія проявляється у формі ізоляції, мовчазності та виключення. Пряма агресія має спрямування безпосередньо проти певного суб'єкта або об'єкта; дії, які супроводжують непряму агресію спрямовані на іншу особу обхідними шляхами і відрізняються своєю невпорядкованістю.

Якщо говорити про класифікацію агресії, то Кравчук Світлана запропонував свою структуру:

1) агресія у суб'єктів, які засвоїли правила та норми, які регулюють відносини в суспільстві

2) агресія у суб'єктів, які не засвоїли ці правила та норми або привласнили іншу систему цінностей [22, с. 111].

Еріх Фромм пропонує розрізняти агресію, як біологічно адаптивну, тобто доброякісну, та зляккісну [25, с. 23-25].

Зляккісна агресія (жорстокість та деструктивність) не є захистом від певної загрози чи нападу, вона завдає соціальної руйнації та біологічної шкоди, і характерна тільки людині. Головні її прояви – жорстокі катування та вбивство – де немає жодної мети, окрім отримання задоволення. Причому ці дії завдають шкоду не тільки жертві, а й самому агресорові. Доброякісна агресія сприяє підтримці життя, вона проявляється як реакція на загрозу та закладена у філогенезі. Властива як людям, так і тваринам; вона виникає спонтанно і носить вибуховий характер, як реакція на загрозу, а її наслідком є – усунення або причин загрози, або її самої.

Історія людства продовжує доводити, що агресія - це невід'ємна частина життя суспільства та особистості, більше того, вона має потужну силу і властивість зараження. Очевидно, що в нормі агресивна поведінка має оборонний характер і має на меті виживання. Вона також є джерелом активності для індивіда, прояву його творчого потенціалу та прагнення до досягнення певних цілей. Сучасна людина в наш час повинна розпізнавати різні прояви агресії та виражати її тільки у загальноприйнятних формах, уникаючи насильства над собою або іншим. Власна агресія – є справою особистого вибору кожної людини, а завдання навчитись оволодіти агресивною поведінкою – одне з найважчих психологічних завдань в загальному [34, с. 8].

Мозок був і залишається однією з найбільших загадкою для людей. На початку розвитку медицини люди вважали, що мозок працює як єдине ціле. Пізніше ж утвердилося тлумачення генеральної (лівої) та субпідрядної (правої) півкуль.

З часом результати наукових досліджень почали звертати увагу на такий факт, як: функціональна асиметрія півкуль головного мозку. Наукою був представлений широкий спектр доказів медичного феномену функціональної спеціалізації та структурної асиметрії півкуль мозку при дослідженні шизофренії. Історія різних давніх світових культур показує, що задовго до цих наукових відкриттів древні люди асоціювали праву половину тіла (ліву півкулю мозку) з емоціями та завданням, а ліву половину тіла (праву півкулю мозку) з розумним ставленням та мораллю.

Дослідники вважають, що на відмінності між лівою та правою півкулями головного мозку першим звернув увагу Гіппократ. Ним було виявлено ці відмінності під час спостереження за пораненими воїнами. У воїнів, які отримали поранення лівої половини голови, відзначався параліч правої половини тіла, а воїнів, поранених у праву половину – параліч лівої половини тіла. На підставі цих спостережень Гіппократ зробив висновок, що "мозок людини є подвійним".

Різницю в наслідках пошкодження кожної з півкуль описували і медики в XVII – XVIII ст., проте повний аналіз спостережень розпочався у XIX столітті і стосувався афазії [24]. Афазія – це захворювання, під час якого відзначається порушення розуміння або відтворення членоподільної мови, що виникає при локальних ураженнях кори правої або лівої півкуль і являється системним розладом різноманітних видів мовної діяльності. Дане захворювання виявляється тоді, коли порушень у мовному апараті виявлено не було, але є присутніми ушкодження мозку.

За останні 5–10 років з'явилися дані, що в кожній півкулі закладено певні просторові та лінгвістичні особливості, які раніше приписувалися тільки одній півкулі. Ліва півкуля може проводити просторово-зорову, а права лінгвістичну та алфавітну обробку [3, с. 34-40]. Вважається, що обидві півкулі рівноцінні за рівнем мислення, але в переважній більшості одна з них «розмовляє», а друга – «німа».

Способи сприйняття інформації правою та лівою півкулею значно різняться. Права півкуля робить це одночасно, а ліва – послідовно. З потоку загальної інформації кожна півкуля вибирає для обробки саме ту частину, для якої призначений її функціонал. Також, права півкуля обробляє одночасно велику кількість елементів, що

забезпечує повний обхват ситуації, а ліва – схоплює лише певні ознаки, сприймаючи тільки певну кількість елементів.

Права півкуля краще сприймає зв'язки між різними частинами компонентів. Вона здатна «геометрично» сприймати світ та відповідальна за формування пізнавальної та просторової картини навколишнього світу за наявності неповної сенсорної інформації, а виявлення нею певної структурної подібності, може доповнити картину підсвідомо наявною інформацією.

Здатність виділяти форму деталей, їх контури, розчленовувати – є функціоналом лівої півкулі. Якщо права півкуля може сформувати із фрагментів цілісний образ, то ліва – виділяє ізольовані форми. Під час сприйняття інформації ліва півкуля використовує аналітичну стратегію.

На етапі сприйняття інформації працює лише домінуюча півкуля. Незалежність та самостійність домінуючої півкулі на етапі сприйняття забезпечується за рахунок функції відключення недомінуючої півкулі, причому для вищого ступеня сприйняття необхідний і вищий ступінь гальмування.

На етапі обробки інформації вже обидві півкулі включені у взаємодію, це процес, за який відповідальні всі структури мозку. Відбувається поділ інформації. Ступінь цього поділу залежить від ступеня практичної значущості, актуальності та новизни інформації. Потік інформації обробляється та сприймається для прийняття рішень та відтворюється у зовнішній світ з урахуванням специфіки функціональної спеціалізації півкуль.

На етапі рефлексії включається центр моторики та мови. Отже, всі етапи пізнавальних психічних процесів: сприйняття, переробка, рефлексія мають у своїй основі домінуючу провідну півкулі [19].

Також, цікавою складовою є вікова динаміка функціональної асиметрії півкуль. За деякими даними досліджень дозрівання правої півкулі є швидшим процесом, ніж лівої, тому в ранній період розвитку внесок першої з них перевищує внесок іншої півкулі у плані забезпечення психологічного функціонування. В деяких джерелах стверджується, що до 10 років дитина є виключно правопівкульною істотою [19].

Така оцінка позбавлена певних підстав, так як не співвідноситься з певними особливостями психічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Вченими було виявлено взаємозв'язок домінанти півкулі з емоційно-особистісною сферою, тому аналіз спостережень показує, що для людей з домінантністю правої півкулі характерні такі психологічні типи: екстравертний, той, що відчуває, інтуїтивний та той, що сприймає. Для лівопівкульних людей характерні такі типи: інтровертний, розумовий, сенсорний і той, що оцінює.

Показники міжпівкульної асиметрії виявляють кореляцію з особливостями перебігу різних психологічних станів і процесів, і навіть із цілим комплексом емоційно-особистісних якостей і психічних функцій:

- з адаптаційними можливостями організму;
- з емоційно-особистісними якостями, із ідентифікацією свого емоційного стану та самооцінкою;
- з емоційною реактивністю, емоційними станами та процесами, особливостями функціонування негативних та позитивних емоційних систем;
- з когнітивним стилем, успішністю виконання когнітивних операцій;
- з операційними особливостями пізнавальних процесів;
- з динамічними показниками зорового сприйняття та пізнавальних процесів;
- з динамічними психологічними проявами, характеристиками рухових функцій [10, с. 5-6].

У роботах з використанням функціональної магнітно-резонансної томографії було встановлено, що активація правої півкулі корелює з нижчою схильністю до агресії. Інші дослідження вказують на те, що дисфункція або знижена активність правої півкулі може призводити до підвищеної агресивності через нездатність ефективно регулювати емоційні реакції.

Клінічні спостереження за пацієнтами з ушкодженнями різних півкуль мозку додатково підтверджують ці висновки. Пацієнти з ушкодженням правої півкулі часто демонструють агресивнішу поведінку, ніж ті, у яких ушкоджена ліва півкуля. Це

може бути пов'язано з втратою контролю над емоціями, що забезпечується правою півкулею. Психофізіологічні дослідження також вказують на зв'язок між електричною активністю мозку і агресією. Наприклад, підвищена активність у правій півкулі асоціюється з підвищеною емоційною реактивністю, що може призводити до агресивної поведінки [20].

Отже, після аналізу наукової літератури можна сформулювати гіпотезу емпіричної частини роботи: домінантність правої півкулі головного мозку повинна бути пов'язана з низьким рівнем агресії.

1.2 Психологічні особливості схильності до агресії у юнацькому віці

Схильність до прояву агресивної поведінки визначається особливостями індивідуального розвитку особистості. Характер агресії багато в чому визначається й віковими особливостям. Кожен віковий етап висуває свої вимоги до індивіда та представляє специфічну ситуацію його розвитку. Також і сама адаптація до вікових вимог нерідко супроводжується проявами агресії. Наприклад, агресія – є достатньо звичним явищем для підліткового та дитячого періодів.

Якщо говорити про юнацький вік, то молодь переживає значні зміни в когнітивній, емоційній та соціальній сферах, що в свою чергу впливає на їхню поведінку, включаючи й прояви агресії. Фактори, такі як самоідентифікація, конфлікти в професійних та особистих стосунках, а також різноманітні стресові ситуації, можуть сприяти прояву агресивних реакцій. Розвиток навичок соціальної адаптації в цьому віці відіграє важливу роль в виявах агресії та способах вирішення конфліктів.

Зам'ятіна М.В. в своїх працях зазначає, що агресивну поведінку можуть провокувати індивідуальні психологічні особливості. Наприклад, такі як низька самооцінка, низький рівень розвитку комунікативних навичок, недостатній рівень інтелекту і складність у побудові стосунків з однолітками. Також, науковцем було визначено структуру агресивності в юнацькому віці на основі факторного аналізу.

Для цього вона використала емпіричні методики на визначення рівня самоактуалізації особистості, рівня тривожності, асертивності, самооцінки та комунікативної толерантності. В результаті було виявлено 5 основних компонентів структури агресивності.

Першим компонентом є самоактуалізація. Особи юнацького віку, які знають яку мету вони повинні досягнути легше встановлюють контакти з іншими людьми, бажають отримувати нові навички, уміння і знання, правильно розподіляють час, сприймають конструктивно правила та норми в суспільстві та легко досягають своєї цілі.

Другим компонентом є недовіра та злість. У юнаків проявляється схильність до вияву негативних емоцій, які спрямовані як до себе, так і до оточуючих. Вона проявляють заздрість та недовіру. Часто загрозу бачать в діях оточуючих людей.

Третім компонентом є нестабільність емоційного стану. Юнаки багато уваги та часу приділяють здатності регулювати власну поведінку та нести відповідальність за свої дії. В них починає проявлятися незалежність від зовнішніх впливів та оцінювання, що є зовнішніми чинниками.

Четвертим компонентом є сама агресія. Студенти ще не здатні в повній мірі стримувати та контролювати свої емоції. Під час конфліктних ситуацій можуть застосовувати фізичну силу та неадекватно сприймати критику в свою адресу.

П'ятим компонентом є невдоволення. Юнаки часто проявляють невдоволення щодо різних питань, погано контролюють власні емоції, що за собою тягне слабкий самоконтроль поведінки. Тому, випливає часте виявлення агресії. [17]

Марковець Л.М. та Лапій Х.О. за допомогою емпіричного дослідження визначили основні форми агресії в осіб юнацького віку на рівні соціальної групи та індивідуальному. Автори визначили ієрархію форм агресії так: вербальна агресія, докори сумління, відчуття провини, непрямая агресія, дратівливість, підозрілість та образа. Також, вони дослідили і рівень самооцінки у юнаків, яка частіше мала середній рівень та низький. В порівнянні результатів, що для кожного рівня самооцінки притаманні свої форми агресії: для середнього притаманні непрямая та пряма агресія, образа, відчуття провини та докори сумління; для середнього рівня

самооцінки було визначено такі форми, як роздратування, підозрілість, відчуття провини та докори сумління. Як зазначають автори «така тенденція може свідчити про вияв захисних механізмів у поведінці юнака у тих ситуаціях, що є загрозливими для особистісної автономії». [23]

Кириченко Р.В. досліджував агресивні поведінку юнаків за такими проявами: рівень прояву форм агресії та стиль реагування в конфліктній ситуації. Психолог зазначив, що найчастіше особи юнацького віку використовують компромісний стиль поведінки і тільки 10% вдаються до конкуренції. В його дослідженнях частіше проявляються в опитуваних вербальна агресія, а менше непряма агресія, фізична агресія, підозра та образа.

Щодо дослідження гендерного аспекту прояву агресії, то у дівчат проявляється більше почуття провини, вербальна агресія та образа, а менше – фізична агресія та підозра. У хлопців частіше проявляється негативізм та фізична агресія, а менше – непряма агресія, підозра та образа. У вибірці автора загальні показники агресивності опитуваних були на середньому рівні. [18]

Висновки до першого розділу

Вся історія людства переконливо доводить, що агресія є невід'ємною частиною життя особистості та суспільства, більше того, вона має потужну привабливу силу і властивість заразливості – більшість людей на словах відкидають агресію, але при цьому широко демонструють її у своєму повсякденному житті. Очевидно, що в нормі агресія має оборонний характер і служить виживанню. Вона також є джерелом активності індивіда, його творчого потенціалу та прагнення до досягнення. Особистість може і повинна розпізнавати різні прояви агресії та виражати її у соціально прийнятних формах, і, нарешті, уникати насильства над іншими чи собою. Доля власної агресії – справа особистого вибору кожної людини, а завдання оволодіння своєю агресією – одне з найважчих психологічних завдань взагалі.

В своїй роботі ми спираємось на визначення терміну «агресія» за сучасним тлумачним психологічним словником В.Войтка: «Агресія – це емоційний стан, що характеризується імпульсивною поведінкою, афективними переживаннями гніву,

злості, прагнення заподіяти іншому травму (фізичну чи моральну). Це вмотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам і правилам поведінки людей у суспільстві та завдає шкоди об'єктам нападу» [8, с. 9].

Аналіз наукових досліджень, що стосуються впливу домінантності півкуль на схильність до агресії, свідчить про вплив функціональної асиметрії мозку на агресивну поведінку людини. Відомо, що людський мозок поділений на дві півкулі, кожна з яких виконує свої специфічні функції. Ця функціональна спеціалізація впливає на різноманітні аспекти людської поведінки, включаючи агресію.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СХИЛЬНОСТІ ДО АГРЕСІЇ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ДОМІНУЮЧОЇ ПІВКУЛІ МОЗКУ

2.1. Організація емпіричної частини та методи дослідження

Метою проведення емпіричного дослідження є визначення впливу функціональної спеціалізації півкуль на рівень та форми агресії.

Дослідження було проведено на базі Національного авіаційного університету, Університету Григорія Сковороди в Переяславі та Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка". Всього участь взяло 54 студенти-психологи.

Отже, вибірка емпіричної частини роботи становить – 54 особи, віком від 19 до 22 років.

Дослідження проводилось у три етапи:

- 1 етап: проведення діагностичних процедур, які спрямовані на збір інформації про рівень та форми агресивності у студентів-психологів та домінантність півкуль головного мозку;
- 2 етап: аналіз та інтерпретація отриманих результатів;
- 3 етап: виявлення зв'язків та особливостей схильності до агресії у студентів-психологів в залежності від домінуючої півкулі за допомогою методів математичного аналізу.

Для проведення діагностики було створено гугл-форму, що містила 5 пунктів: збір персональних даних; методика на виявлення домінантної півкулі Рушкевич, опитувальник М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії, тест А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках, методика діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького. Перед кожним пунктом гугл-форми містилась інструкція щодо проходження відповідної

методики.

Методики, які використовувались в дослідженні наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Методики, які використовувались в емпіричній частині роботи

Методики, що виявляють психофізіологічну домінантність півкуль	Методика на виявлення домінантної півкулі Рушкевич
	Опитувальник М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії
Методики, що виявляють рівень та форми агресії	Тест А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках
	Методика діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького

З метою психологічної діагностики півкуль головного мозку була використана методика на виявлення домінантної півкулі Рушкевич. В стимульному матеріалі даної методики міститься перелік слів, після певного групування яких можна визначити домінування правої або лівої півкулі головного мозку у респондентів, або про їх синтетичний або аналітичний тип мислення.

Для людей з синтетичним мисленням важливим є перше враження, вони цінують свої відчуття та внутрішні емоції. Такі люди часто відносяться до повсякденних речей з творчої позиції, можуть розглядати ситуацію з різних сторін. Вони не є прихильниками довгих дискусій та складних теорій, більше прислухаються до своєї інтуїції в вирішенні власних проблем. У них функціонально переважає права півкуля головного мозку.

Для людей з аналітичним типом мислення є важливим аналіз конкретної ситуації, під час цього вони враховують велику кількість інформації та наведених фактів. Вони можуть легко структурувати інформацію та сформулювати обґрунтовані

висновки. Такі люди цінують логіку. Основним інструментом для них є розумові здібності, тому вони без проблем можуть працювати з великою кількістю інформації. У них функціонально переважає ліва півкуля головного мозку.

Стимульний матеріал до методики: горобець, бігати, карась, шерсть, літати, заєць, плавати, луска, пір'я.

Якщо респондент групує слова таким чином: «горобець, пір'я, літати; карась, плавати, луска; заєць, бігати, шерсть», то це свідчить, що він має синтетичний тип мислення. Тобто домінантною вважається права півкуля. Якщо респондент групує слова таким чином: «літати, плавати, бігати; горобець, карась, заєць; луска, шерсть, пір'я», то це свідчить, що він має аналітичний тип мислення. Тобто, домінантною вважається ліва півкуля.

З метою фізіологічної діагностики півкуль головного мозку було використано опитувальник М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії. За допомогою нього також можна визначити домінуючу півкулю головного мозку, але за принципом моторної асиметрії ведучих рук.

Під час діагностики респондентам пропонується список з 10 дій, які вони повинні відтворити в уяві, як власні, та виконати їх. Дане завдання допомагає встановити, яка рука при виконанні певної дії є домінантною.

Права півкуля контролює ліву частину тіла і отримує інформацію з лівого поля зору. Вона контролює розпізнавання предметів, місць та обличь, також відповідає за контекст та творчість. Якщо респондент використовує ліву руку, то вона вважається «виконавчою», що свідчить про те, що в нього домінантна права півкуля мозку.

Ліва півкуля контролює праву частину тіла та отримує інформацію з правого поля зору. Вона контролює розпізнавання цифр, букв та слів, також відповідає за мовлення та мову. Якщо дії респондента виконуються правою рукою, то вона вважається «виконавчою», що свідчить про те, що в нього домінантною є ліва півкуля головного мозку.

Якщо респондент при виконанні методики використовує обидві руки в майже однаковій кількості, то його відносять до категорії амбідекстрів. Що вказує на те, що домінантності певної півкулі не виявлено і вони функціонують з приблизно

однаковою ефективністю та інтенсивністю. Ця рівновага вказує на гнучкість та різноманітність функціонування мозку.

Стимульний матеріал до методики: якою рукою ви: пишете, ріжете хліб, здаєте карти, вдягаєте нитку в голку, тримаєте ножиці, тримаєте молоток, тримаєте тенісну ракетку, заводите годинник або іграшку, відкручуєте кришку тубика, запалюєте сірник.

Під час обробки результатів використовується система з призначенням балів, що відображають уподобання респондента виконувати дії правою чи лівою руками. Якщо респондент, виконуючи дії, використав виключно праву руку, то він отримує +2 бали. Якщо права рука була задіяна частіше, ніж ліва, то надається +1 бал. Якщо обидві руки були задіяні в однаковому співвідношенні, то респондент отримує 0 балів. У випадку, коли ліва рука була задіяна частіше, ніж права, то надається -1 бал, а якщо маніпуляції були виконані виключно лівою рукою, то надається -2 бали.

Після підрахунку всіх балів інтерпретація здійснюється за наступними критеріями:

- Від +16 до +20 балів – респондент вважається виключно праворуким;
- Від +8 до +15 – респондент переважно праворукий;
- Від +7 до -7 – респондент вважається амбідекстром, тобто вільно володіє двома руками;
- Від -8 до -15 – респондент вважається переважно ліворуким;
- Від -16 до -20 – респондент вважається виключно ліворуким.

З метою діагностики рівня агресії було використано тест А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках. Він дає змогу визначити, наскільки агресивно людина налаштована в бік свого оточення та наскільки легко з нею спілкуватися. Респонденту пропонується ознайомитись із списком, який містить 20 питань (наведені у Додатку А) та дати на них по одній відповіді. Дані питання охоплюють різні аспекти людської поведінки та її реакції у конфліктних ситуаціях, спосіб, у який виражаються емоції та загальну тенденцію до агресивності. Подальша обробка результатів полягає у визначенні рівня агресії людини.

Якщо респондент набрав 45 і більше балів, то він має високий рівень агресії. Такі люди нерідко бувають занадто агресивним, неврівноваженим та жорстоким по відношенню до інших. Вони сподіваються здобути керівні «верхи», розраховуючи на власні сили, досягти успіху, жертвуючи при цьому інтересами оточення. Така людина звикла до неприязні співробітників в сторону себе, але за найменшої нагоди намагається їх за це покарати.

Якщо респондент набрав від 36 до 44 балів, то він має середній рівень агресії. Ця характеристика не заважає йому успішно крокувати по життю, оскільки у нього наявний достатній рівень самовпевненості та здорового честолюбства.

Якщо респондент набрав 35 або менше балів, то це вказує на низький рівень агресії. Така людина є миролюбивою, що зумовлено недостатньою впевненістю у власних можливостях і силах. Це не завжди означає, що людина є некомунікабельною або пасивною, але їй не завадить мати більше рішучості в певних життєвих ситуаціях.

З метою діагностики форми агресії було використано методику діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького. Дана методика допомагає дослідити структуру агресивності людини та визначити її різні форми, такі як фізична агресія, вербальна агресія, непрямая агресія, негативізм, дратівливість, схильність до підозр, образа та відчуття провини. В нашому дослідженні було досліджено тільки прямі форми агресії, такі як фізична, вербальна та непрямая.

До фізичної агресії відноситься використання насилля або іншої фізичної сили проти іншої особи з метою задіяння шкоди, контролю або приниження. Вона виражається в формі ударів, нападу, бійки або інших видів фізичного втручання.

До вербальної агресії відносять вираження негативних почуттів міжособистісної напруги за допомогою словесних засобів. Людина, якій притаманна така форма агресії може використовувати в конфліктних ситуаціях лайку, погрози, крик, вереск та інші форми мовленнєвого агресивного вираження. Вони можуть бути спрямовані як на окрему людину, так і на групу в цілому. Часто виникає в результаті конфліктів, стресу або невдоволення.

До непрямой агресії відносять використання підступних методів для заподіяння шкоди під час психологічного тиску з метою страждання іншої особи. Вона включає в себе обмежене використання прямого фізичного чи словесного насилля, але може виражатись за допомогою пліток, глузувань, жартів та інших непрямих дій. Також, можливе вираження в неупорядкованих вибухах злості, тупотіння ногами тощо.

В стимульному матеріалі (наведено у Додатку Б) подано 75 питань, які представляють висловлення, що охоплюють різноманітні аспекти міжособистісних взаємин та стресові ситуації. Респонденту пропонується дати на них відповіді за допомогою таких варіантів: «так», «можливо так» (що в подальшому обрахунку рахується, як «так»), «можливо ні» (що в подальшому обрахунку рахується, як «ні») та «ні».

При обробці результатів відповідь «можливо так» прирівнюється до відповіді «так», а відповідь «можливо ні» до «ні». Обраховуються загальні показники та визначається рівень по трьом формам агресії:

Якщо респондент набирає від 0 до 30 балів, то це вказує на низький рівень прояву певної форми агресії. Що свідчить про те, що людина зазвичай уникає конфліктні ситуації та буде намагатись знаходити мирне рішення проблем.

Якщо респондент набирає від 31 до 52 балів, то це вказує на середній рівень прояву певної форми агресії. Людина з таким показником може час від часу виявляти агресії, але це не є характеристикою її постійної поведінки. Найчастіше агресивна поведінка проявляється при конфліктних або стресових ситуаціях.

Якщо респондент набирає від 53 до 74 балів, то це вказує на підвищений рівень прояву певної форми агресії. Така людина має виражену тенденцію до агресивної поведінки та часто її виражає. Вона може часто вступати в конфлікти, виявляти негативні емоції або гнів у взаємодії з іншими.

Якщо респондент набирає від 75 до 85 балів, то це вказує на високий рівень прояву певної форми агресії. Людина може бути агресивною в багатьох життєвих ситуаціях та проявляти себе як особа, що неспокійно реагує на конфліктні та стресові ситуації.

Якщо респондент набирає від 86 балів, то це вказує на дуже високий рівень прояву певної форми агресії. Людина з такими показниками має інтенсивну та сильно виражену тенденцію до агресивної поведінки. Це свідчить про серйозні проблеми з контролем емоцій та складністю у взаємодії з оточенням.

По закінченню цього етапу ми зібрали необхідну кількість відповідей і перейшли до наступного етапу дослідження, процедура проведення якого полягає у здійсненні аналізу отриманих результатів та інтерпретації даних респондентів.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

За результатами методики, які наведені в Додатку В, на виявлення домінантної півкулі Рушкевич, які відображені на малюнку 1, визначено, що у 33 респондентів, що складає 61,1% вибірки виявлено синтетичний тип мислення, що свідчить про домінування правої півкулі головного мозку; а у 21 респондента, що складає 39% вибірки виявлено аналітичний тип мислення, що свідчить про домінування лівої півкулі головного мозку.

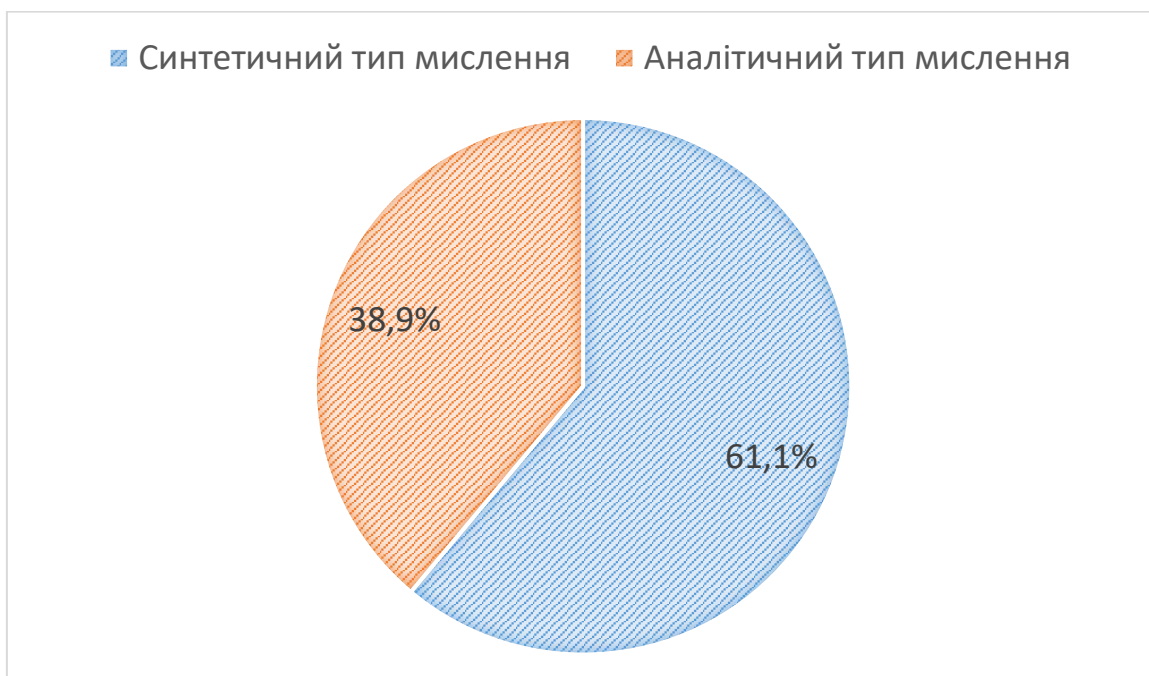

Рис. 1. Результати методики на виявлення домінантної півкулі Рушкевич

За загальними результатами методики можна зробити висновок, що серед студентів-психологів переважають особи з домінантною правою півкулею головного мозку. Це означає, що вони схильні до творчого підходу в буденних проблемах, мають гарну уяву та схильні до емоційного вираження.

У той же час меншості респондентів притаманне домінування лівої півкулі, отже вони схильні до аналітичного та логічного мислення; раціонально розв'язують поставлені перед ними проблеми.

Отже, результати свідчать про різноманіття характеристик, які притаманні студентам-психологам, з більшістю виявлення синтетичного типу мислення.

За результатами опитувальника М. Аннет, які наведені в Додатку Д, для оцінки функціональної асиметрії, які відображені на малюнку 2, було визначено, що у 38 респондентів, що складає 70,4% вибірки «ведучою» рукою є права, що свідчить про домінування лівої півкулі; у 10 респондентів, що складає 18,5% вибірки «ведучої» руки виявлено не було, тому вони вважаються амбідекстрами; у 6 респондентів, що становить 11,1% вибірки «ведучою» рукою є ліва, що свідчить про домінування правої півкулі головного мозку.

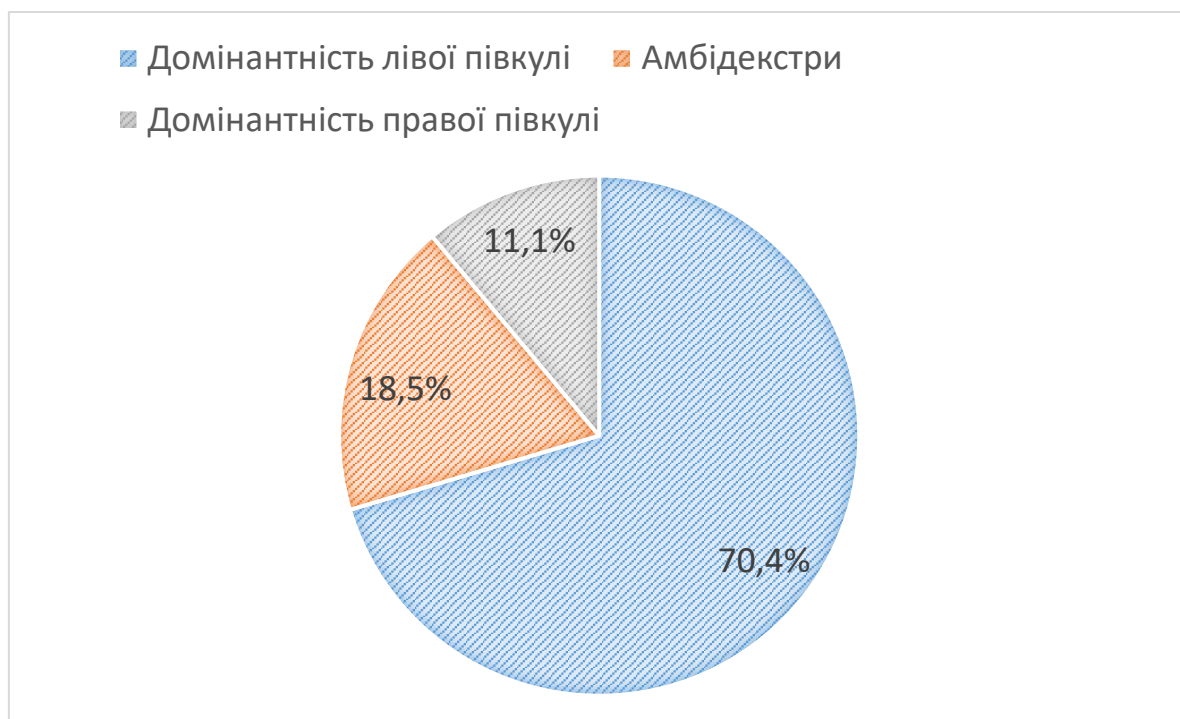

Рис 2. Результати по опитувальнику М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії

За результатами методики значна кількість респондентів мають «ведучу» праву руку. Це вказує на перевагу в функціонуванні лівої півкулі головного мозку, яка відповідає за аналітичні навички, логічне мислення та розуміння мови.

У меншій частині респондентів не було виявлено «ведучої» руки, тому вони відносяться до амбідекстрів, що свідчить про їх рівновагу між функціоналізацією півкуль головного мозку. Це вказує на їх широкий спектр здібностей.

Також, були виявлені особи у яких «ведучою» рукою є ліва. Це вказує на перевагу в функціонування правої півкулі головного мозку, яка відповідає за емоційне сприйняття, інтуїцію та творчість.

Отже, студенти-психологи мають різноманітність в фізіологічній функціональній асиметрії з перевагою в домінантності лівої півкулі.

Після аналізу двох вище наведених методик ми визначили, що результати респондентів в психологічній та фізіологічній домінантності півкуль різняться. Під час дослідження психологічної домінантності за допомогою методики на виявлення домінантної півкулі Рушкевич більшість респондентів вважаються правопівкульними. А за результатами опитувальнику М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії, який визначає фізіологічну домінантність, більшість респондентів вважаються лівопівкульними. Тому для подальшої обробки результати цих методик були доповнені з метою знаходження респондентів, які мають чітко виражену фізіологічну та психологічну домінантність правої чи лівої півкулі.

В результаті такого аналізу, який представлений на малюнку 3, ми визначили, що 12 респондентів, які становлять 22,2% від вибірки мають фізіологічну та психологічну домінантність правої півкулі; у 21 респондента, що становлять 38,9% вибірки було виявлено чітку фізіологічну та психологічну домінантність лівої півкулі, а 21 респондент, що становить 38,9% від вибірки не мають чіткої фізіологічної та психологічної домінантності півкулі, тому є амбідекстрами.

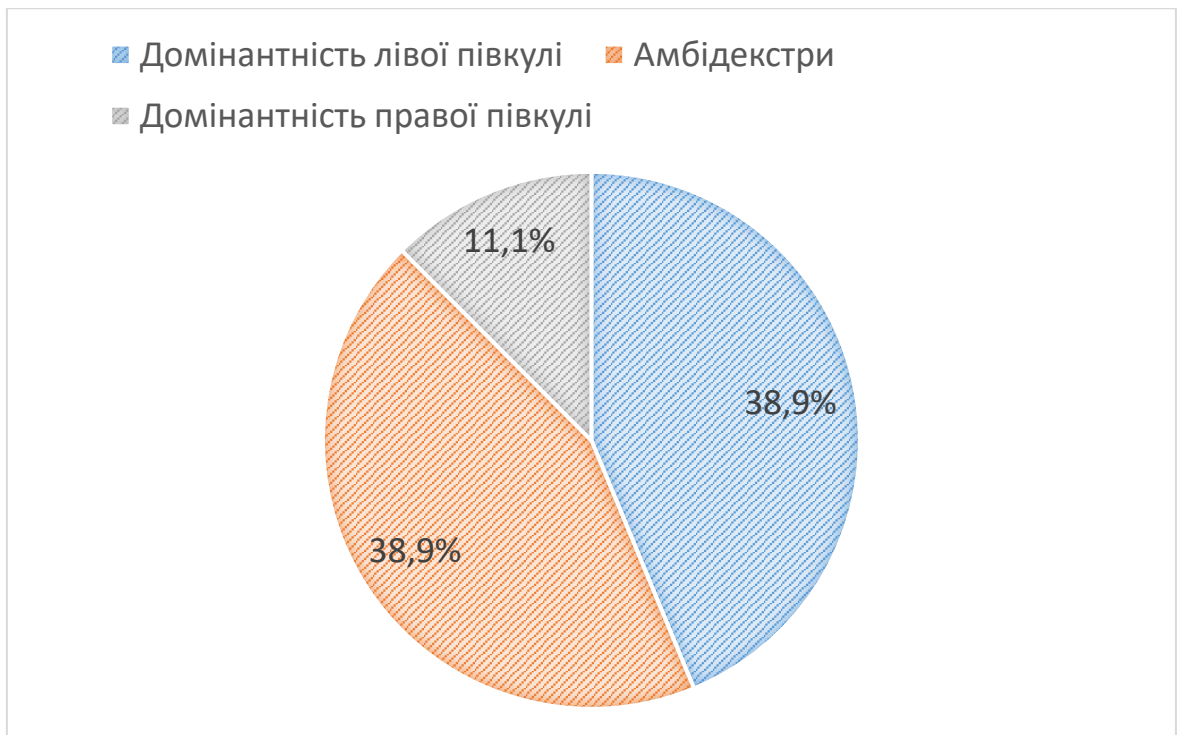

Рис 3. Результати поєднаних методики на виявлення доміантної півкулі Рушкевич та опитувальника М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії

За результатами студенти-психологи мають різноманітність фізіологічної та психологічної доміантності півкуль головного мозку. Найбільша кількість респондентів мають або чітко виражену доміантність лівої півкулі або не виражену доміантність взагалі. Менша кількість студентів-психологів мають чітко виражену доміантність фізіологічно та психологічно правої півкулі головного мозку.

Можна зробити висновок, що в більшості студенти-психологи мають добре розвинені аналітичне та логічне мислення, вони вміють структуровано проаналізувати факти та деталі. Послідовні в своєму мисленні. Також, вони мають високий рівень мовних навичок, які включають в себе розуміння мови, письмо, читання та говоріння.

За результатами тесту А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках, які наведені в Додатку Ж, які відображені на малюнку 4, визначено, що у 11 респондентів, які складають 20,4% вибірки виявлено низький рівень агресивності; у 40 респондентів, які складають 74,1% вибірки виявлено середній рівень агресивності; а у 3 респондентів, які складають 5,5% вибірки виявлено високий рівень агресивності.

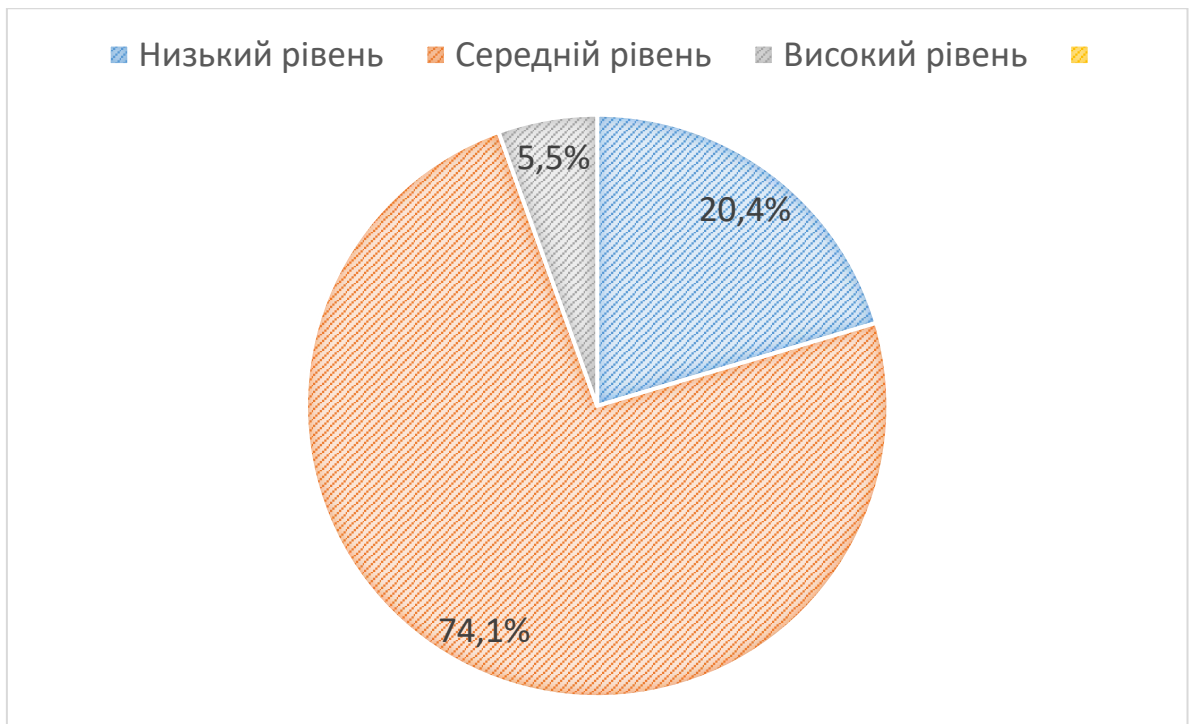

Рис 4. Результати тесту А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках

У більшості вибірки виявлено середній рівень агресивності. Це свідчить про те, що більшість студентів-психологів можуть виявляти агресивність у певних ситуаціях, але це не є домінуючим або постійним аспектом їх поведінки.

У п'ятій частині вибірки виявлено низьку агресивність. Це свідчить про те, що деякі студенти-психологи мають тенденцію до уникнення конфліктних ситуацій та зазвичай шукають мирне рішення проблем у стосунках з іншими.

Найменша частина студентів-психологів мають високий рівень агресивності. Отже, вони здатні часто проявляти агресії у взаємодії з іншими. Можливо, мають тенденцію до провокування конфліктів, їх підтримання та підсилення.

Отже, загальні результати свідчать, що більша частина студентів-психологів мають середній рівень вияву агресії, в той час як низького рівня агресивності більше за високий, що є доволі хорошим показником.

За результатами методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького, які наведені в Додатку ІІ, було визначено рівні трьох форм агресії.

Результати фізичної агресії, які представлені на малюнку 5, показали, що у 11 респондентів, які становлять 20,4% вибірки, виявлено низький рівень агресії; у 18 респондентів, які становлять 33,3% вибірки виявлено середній рівень агресії; у 14 респондентів, які становлять 25,9% вибірки було виявлено підвищений рівень агресії, у 9 респондентів, які становлять 16,7% вибірки виявлено високий рівень агресії; а у 2 респондентів, які становлять 3,7% вибірки виявлено дуже високий рівень фізичної агресії.

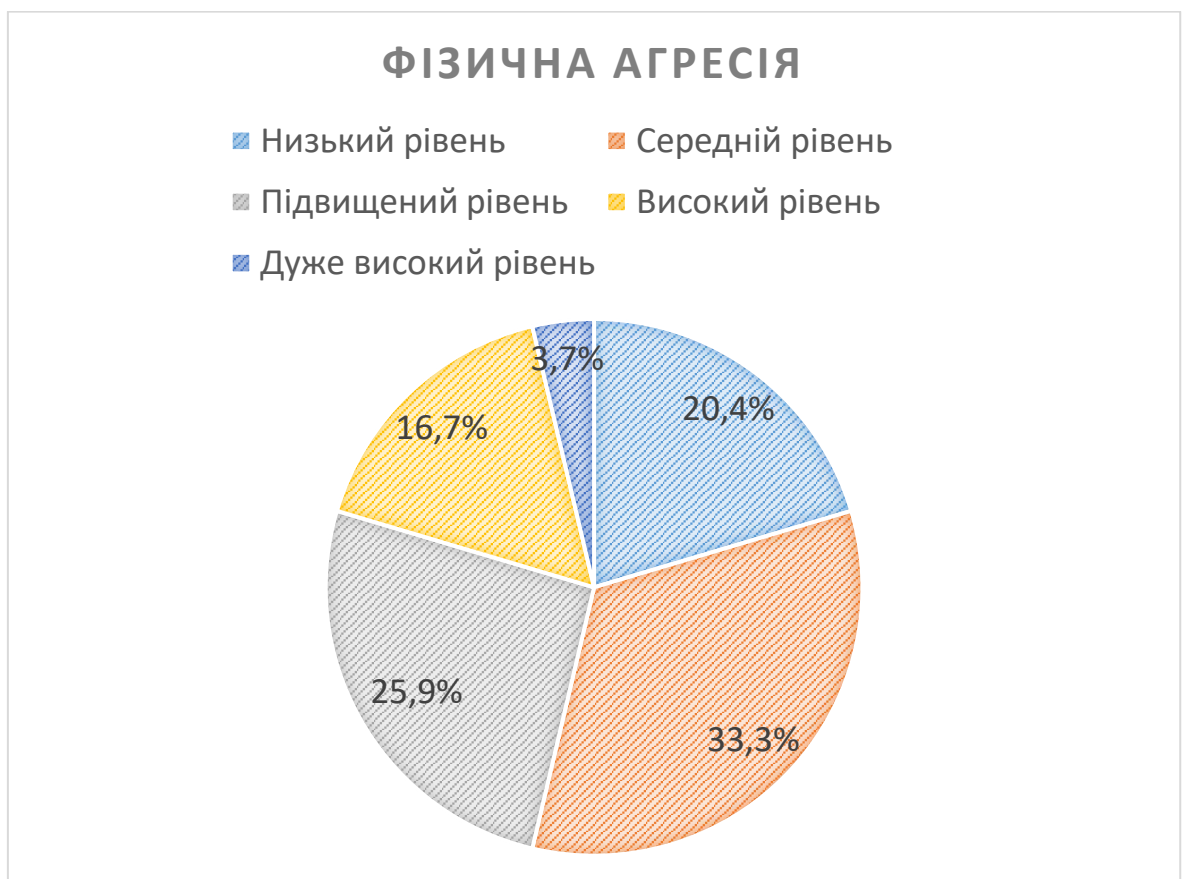

Рис 5. Результати методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького (розподіл рівнів фізичної агресії)

У п'ятій частині студентів-психологів було виявлено низький рівень фізичної агресії. Це свідчить про те, що ці особи не мають тенденції до виявлення фізичної агресивної взаємодії з іншими.

Найбільша кількість студентів-психологів мають середній рівень фізичної агресії. Це означає, що більшість опитуваних респондентів можуть проявляти певні

ознаки агресії за деяких обставин, але не мають тенденцію до вираження фізичної агресії постійно.

У четвертини опитаних респондентів виявлено підвищений рівень фізичної агресії. Ці особи мають тенденцію до вияву агресії, яка може проявлятися в конфліктній та агресивній поведінці.

Менше, ніж п'ята частина студентів-психологів, мають високий рівень агресії, що визначає значну агресивну поведінку, яка в більшості випадків є переважаючою. Вони часто починають конфліктні ситуації і намагаються підкріпити їх фізичною агресією.

Найменша кількість респондентів має дуже високий рівень фізичної агресії. Такі люди відомі своєю насильницькою поведінкою.

Отже, за загальними результатами методики основна частина студентів-психологів мають низький, середній та підвищений рівень вираження фізичної агресії, найменший відсоток опитуваних має дуже високу фізичну агресію.

Результати вербальної агресії, які представлені на малюнку 6, показали, що у 5 респондентів, які становлять 9,2% вибірки, виявлено низький рівень агресії; у 20 респондентів, які становлять 37% вибірки виявлено середній рівень агресії; у 19 респондентів, які становлять 35,2% вибірки було виявлено підвищений рівень агресії, у 3 респондентів, які становлять 5,6% вибірки виявлено високий рівень агресії; а у 7 респондентів, які становлять 13% вибірки виявлено дуже високий рівень вербальної агресії.

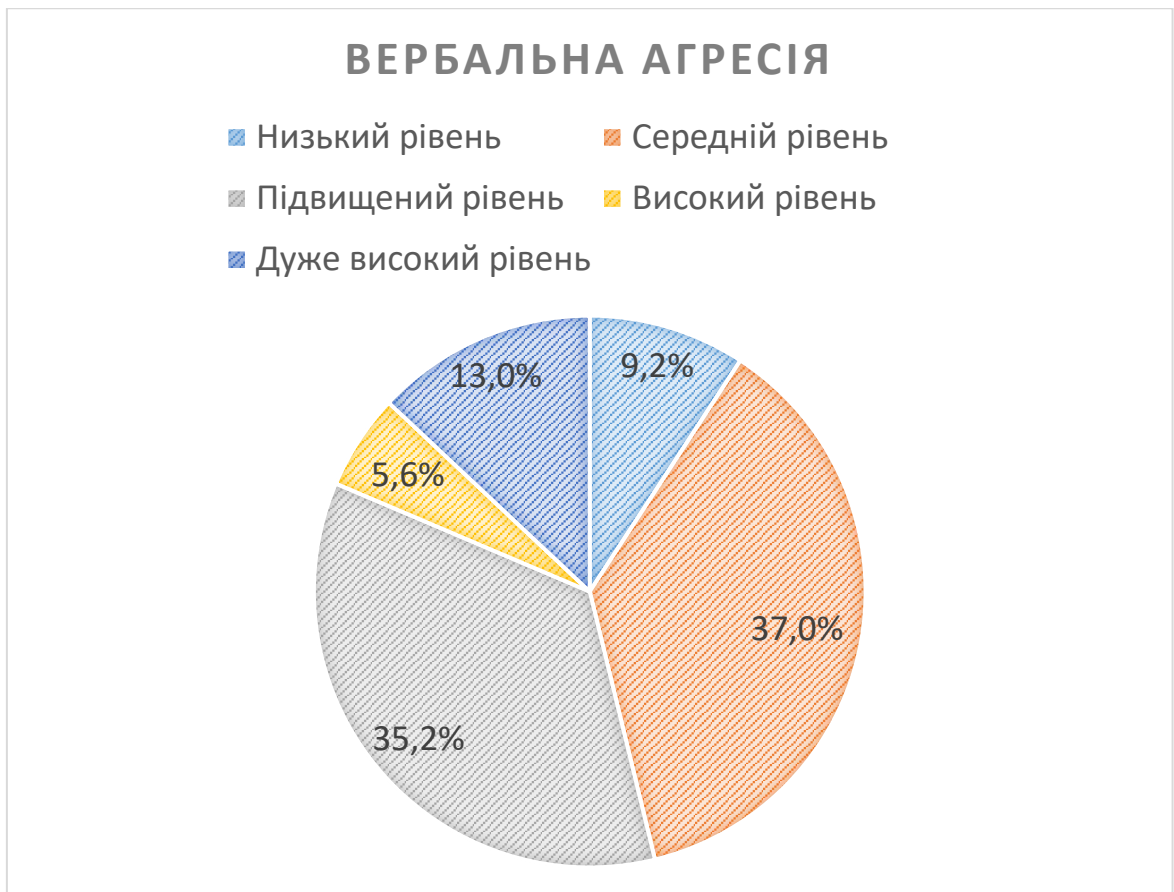

Рис 6. Результати методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького (розподіл рівнів вербальної агресії)

За результатами можна зробити висновок, що у десятої частини студентів-психологів виявлено низький рівень вербальної агресії. Це свідчить про те, що ці особи не мають тенденції до виявлення агресії під час конфліктів у своєму мовленні.

Найбільша кількість студентів-психологів мають середній рівень вербальної агресії. Це означає, що більшість опитуваних респондентів можуть проявляти певні ознаки агресії за деяких обставин, але не мають тенденцію до вираження агресивного спілкування постійно.

Менша частина респондентів у порівнянні з середнім рівнем мають підвищений рівень вербальної агресії. Ці особи мають тенденцію до вияву агресії, яка може проявлятися в вираженні своїх емоцій через агресивні висловлення.

Найменша кількість студентів-психологів мають високий рівень агресії, що визначає їх значну агресивну поведінку, яка в більшості випадків є переважаючою. Вони часто починають конфліктні ситуації і намагаються підкріпити їх вербально.

Доволі велика кількість респондентів має дуже високий рівень фізичної агресії. Такі люди схильні використовувати агресивну мову в повсякденному спілкуванні. Ця характеристика може проявлятися настільки сильно, що становитиме загрозу для психологічного здоров'я інших.

За загальним аналізом результатів більшість респондентів мають низький, середній та підвищений рівень вербальної агресії. Але показники дуже високого рівня вербальної агресії вищу в порівнянні з показниками фізичної агресії, що свідчить про домінування першої.

Результати непрямої агресії, які представлені на малюнку 7, показали, що у 9 респондентів, які становлять 16,7% вибірки, виявлено низький рівень агресії; у 16 респондентів, які становлять 29,6% вибірки виявлено середній рівень агресії; у 11 респондентів, які становлять 20,4% вибірки було виявлено підвищений рівень агресії, у 5 респондентів, які становлять 9,2% вибірки виявлено високий рівень агресії; а у 13 респондентів, які становлять 24,1% вибірки виявлено дуже високий рівень непрямої агресії.

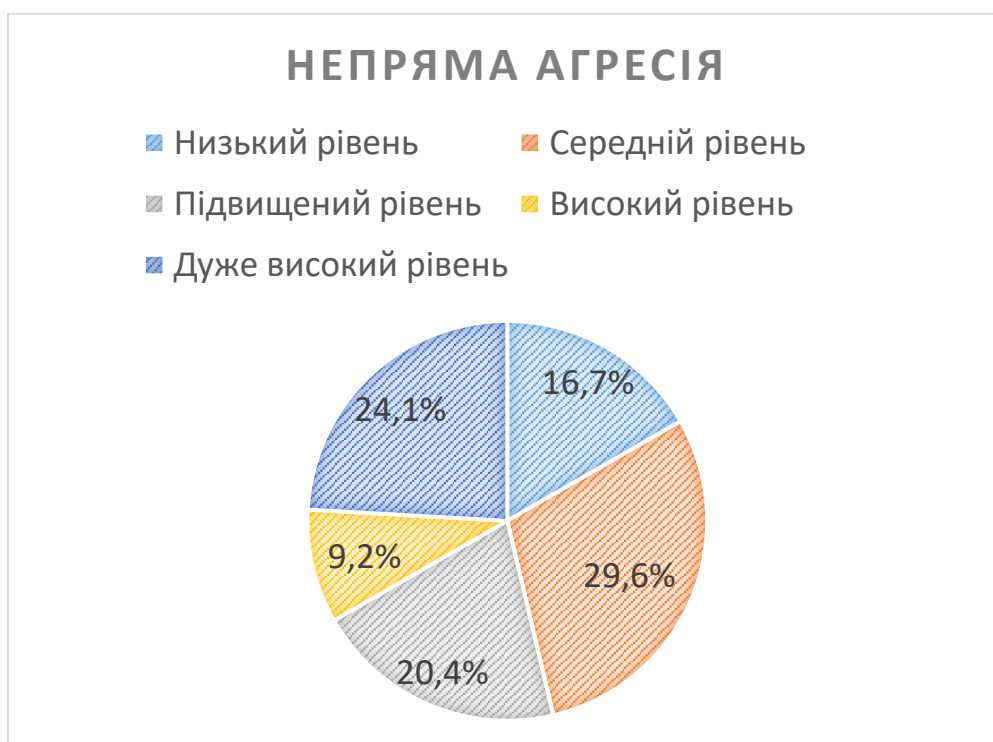

Рис 7. Результати методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького (розподіл рівнів непрямої агресії)

За результатами можна зробити висновок, що у певної частини студентів-психологів виявлено низький рівень непрямой агресії. Це свідчить про те, що ці особи намагаються уникати ситуацій, де ця форма агресії може бути використана.

Найбільша кількість студентів-психологів мають середній рівень непрямой агресії. Це означає, що більшість опитуваних респондентів можуть проявляти певні ознаки агресії за деяких обставин, але не мають тенденцію до вираження непрямой агресії в спілкуванні постійно.

П'ята частина респондентів мають підвищений рівень непрямой агресії. Ці особи мають тенденцію до вияву агресії та можуть використовувати підступні методи у конфліктних ситуаціях.

Найменша кількість студентів-психологів мають високий рівень непрямой агресії, що визначає їх значну агресивну поведінку, яка в більшості випадків є переважаючою. Вони часто починають конфліктні ситуації і намагаються підкріпити їх.

Майже четверта частина респондентів має дуже високий рівень непрямой агресії. Такі люди схильні використовувати маніпуляції на постійній основі та підступні методи у взаємодії з іншими.

За результатами найбільша кількість респондентів мають середній, підвищений та дуже високий рівні непрямой агресії, отже непряма агресія є найбільш притаманною для опитаних респондентів.

За загальними результатами методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького в респондентів найбільше виявленою виявилась непряма агресія, на другому місці опинилась вербальна агресія і найменш вираженою є фізіологічна агресія.

Отже, після аналізу результатів методик на агресивність більшість студентів-психологів мають середній рівень агресії та виражають її здебільшого за допомогою непрямих методів її прояву, таких, як плітки, маніпуляції та глузування. Що є досить цікавим показником. Менше агресія виражається за допомогою прямих словесних висловів та найменше за допомогою фізичної взаємодії.

2.3. Математична обробка емпіричної частини дослідження

Наступним етапом обробки даних є кореляційний аналіз, який був здійснений за допомогою програми SPSS. В даному дослідженні методом математичної обробки було використано коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона. Даний метод встановлення зв'язку між двома змінними застосовують для аналізу залежності між змінними, які виміряні на одній вибірці за шкалою інтервалів або рівних відношень. Розподіл отриманих нами даних відповідає умовам нормального розподілу. Всі отримані результати з програми наведені у Додатку К.

Для першого обрахунку ми взяли респондентів, в яких домінантною є права півкуля та порівняли їх результати за опитувальником М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії з результатами тесту А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках та методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького. Після підрахунків ми отримали дані, які представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу за опитувальником М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії з тестом А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках та методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького для респондентів з домінантною правою півкулею головного мозку

Показники за методиками	По критерію Пірсона	Загальний показник агресії	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія
«Правопівкульні»	Коефіцієнт кореляції	-0,571*	0,038	-0,226	-0,297

*- рівень значимості – 0,05

За аналізом отриманих даних порівняння домінантності правої півкулі з загальним показником агресії за коефіцієнтом лінійної кореляції Пірсона становить -0,571. Показник є значимим та непрямым. Що свідчить про те, що з домінантністю

правої півкулі головного мозку зменшується рівень агресії. Показник порівняння фізичної агресії та доміантності правої півкулі становить 0,038. В порівнянні вербальної агресії з доміантністю правої півкулі ми отримали показник -0,226. Показник порівняння непрямой агресії та доміантності правої півкулі становить -0,297.

Кількість респондентів, які відносяться до «правопівкульних» становить 12 осіб. Критичне значення для кореляції Пірсона на дану кількість респондентів при рівню значимості в 0,05 становить 0,567. За аналізом отриманих результатів статистично значимі зв'язки було виявлені тільки за шкалою «Загальний показник агресії».

Для наступного обрахунку ми взяли респондентів, в яких доміантною є ліва півкуля та порівняли їх результати за опитувальником М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії з результатами тесту А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках та методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького. Після підрахунків ми отримали дані, які представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу за опитувальником М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії з тестом А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках та методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького для респондентів з доміантною лівою півкулею головного мозку

Показники за методиками	По критерію Пірсона	Загальний показник агресії	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія
«Лівопівкульні»	Коефіцієнт кореляції	0,384	-0,303	-0,268	-0,220

За аналізом отриманих даних порівняння доміантності лівої півкулі з загальним показником агресії за коефіцієнтом лінійної кореляції Пірсона становить 0,384. Показник порівняння фізичної агресії та доміантності лівої півкулі становить

-0,303. В порівнянні вербальної агресії з домінантністю правої півкулі ми отримали показник -0,268. Показник порівняння непрямой агресії та домінантності правої півкулі становить -0,220.

За аналізом отриманих результатів статистично значимих зв'язків виявлено не було.

Для останнього обрахунку ми взяли респондентів, в яких не було виявлено домінантної півкулі та порівняли їх результати за опитувальником М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії з результатами тесту А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках та методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького. Після підрахунків ми отримали дані, які представлені у таблиці 4.

Таблиця 4

Результати кореляційного аналізу за опитувальником М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії з тестом А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках та методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького для респондентів з домінантною обома півкулями головного мозку

Показники за методиками	По критерію Пірсона	Загальний показник агресії	Фізична агресія	Вербальна агресія	Непряма агресія
«Амбідекстри»	Коефіцієнт кореляції	0,138	-0,261	-0,105	-0,185

За аналізом отриманих даних порівняння домінантності обох півкуль з загальним показником агресії за коефіцієнтом лінійної кореляції Пірсона становить 0,138. Показник порівняння фізичної агресії та домінантності обох півкуль становить -0,261. В порівнянні вербальної агресії з домінантністю обох півкуль ми отримали показник -0,105. Показник порівняння непрямой агресії та домінантності обох півкуль становить -0,185.

За аналізом отриманих результатів статистично значимих зв'язків виявлено не було.

Отже, за результатами дослідження ми встановили, що статистично значимий зв'язок було виявлено між шкалами «Правопівкульність» та «Загальна агресія», він є непрямым. Тому, висунута нами гіпотеза про менш виражену агресію у людей з домінантною правою півкулею є підтвердженою.

Висновки до другого розділу

Було проведено дослідження на особливості схильності до агресії у студентів-психологів в залежності від домінуючої півкулі мозку у якому було використано такі методики: методика на виявлення домінантної півкулі Рушкевич, опитувальник М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії, тест А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках та методика діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького.

За результатами методик на визначення психологічної та психологічної домінантності півкуль більша частина респондентів мають або чітко виражену домінантність лівої півкулі або не виражену домінантність взагалі. Менша кількість студентів-психологів мають чітко виражену домінантність фізіологічно та психологічно правої півкулі головного мозку.

Отже, більшість студентів-психологів мають добре розвинені аналітичне та логічне мислення, вони вміють структуровано проаналізувати факти та деталі. Послідовні в своєму мисленні. Також, вони мають високий рівень мовних навичок, які включають в себе розуміння мови, письмо, читання та говоріння.

Результати по тесту А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках свідчать, що більша частина студентів-психологів мають середній рівень вияву агресії, в той час як низького рівня агресивності більше за високий.

За результатами методики діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького в респондентів найбільше виявленою виявилась непряма агресія, на другому місці опинилась вербальна агресія і найменш вираженою є фізіологічна агресія.

Отже більшість студентів-психологів мають середній рівень агресії та виражають її здебільшого за допомогою непрямих методів її прояву, таких, як плітки, маніпуляції та глузування. Менше агресія виражається за допомогою прямих словесних висловів та найменше за допомогою фізичної взаємодії.

За результатами дослідження ми встановили, що статистично значимий зв'язок було виявлено між шкалами «Правопівкульність» та «Загальний показник агресії», він є непрямым. Що свідчить про те, що з доміантністю правої півкулі головного мозку зменшується рівень агресії. Тому, висунута нами гіпотеза є підтвердженою.

ВИСНОВКИ

У даній роботі було виконано поставлену мету, а саме: було виявлено залежність прояву різних видів та форм агресії від функціональної спеціалізації півкуль головного мозку для глибшого розуміння механізмів взаємодії між психічними процесами та структурами мозку.

Також виконано всі поставлені завдання:

1. Проаналізовано наукову літературу щодо особливостей схильності до агресії на прикладі студентів-психологів в залежності від домінуючої півкулі мозку.

Було розкрито поняття «агресії», проведено теоретико-психологічний аналіз досліджень та праць різних науковців, досліджено схильності до агресивності та її психологічні особливості у юнацькому віці. Визначено особливості домінантності півкуль головного мозку та вплив їх роботи на емоційно-особистісні якості та психічні функції. Також, було з'ясовано, що функціональна асиметрія мозку, тобто домінування однієї з півкуль, впливає на різні аспекти поведінки, зокрема і на агресію. Ліва півкуля, як правило, асоціюється з логічним мисленням і вербальною комунікацією, тоді як права півкуля відповідальна за просторово-образне мислення та емоційні реакції.

2. Визначено показники агресії та домінантності півкуль головного мозку.

Для цього ми використали методики, що виявляють психофізіологічну домінантність півкуль: методика на виявлення домінантної півкулі Рушкевич та опитувальник М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії. Та методики, що виявляють психофізіологічну домінантність півкуль, а саме: тест А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках та методику діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького. Для підрахунку та аналізу результатів емпіричної частини використовувався коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона. Обробка результатів проводилась в програмі SPSS. Нашою метою було дослідити, як домінування певної півкулі мозку впливає на рівень та форми агресивної поведінки, що є актуальним для фахівців у галузі психології. Поставленою нами гіпотезою було

припущення, що респонденти з доміантною правою півкулею будуть менш схильні до агресивної поведінки, порівняно з тими, у кого домінує ліва півкуля.

3. Встановлено зв'язок між рівнем та формами агресивності з доміантністю півкуль головного мозку у студентів-психологів.

У даній кваліфікаційній роботі встановлено значимий зв'язок між рівнем та формами агресивності і доміантністю півкуль головного мозку у студентів-психологів. Проведене дослідження підтвердило існування статистично значимого непрямого зв'язку між шкалами «Правопівкульність» та «Загальний показник агресії». Отже, люди, в яких доміантною є права півкуля головного мозку менш схильні до вираження агресивної поведінки. Поставлена нами гіпотеза була підтверджена.

Результати роботи можуть використані для глибшого розуміння психологічних реакцій людей на певні ситуації, що виникають у міжособистісному спілкування, та дослідженні психофізіологічних особливостей. Отримані дані можуть використовуватись як при профілактиці та корекції агресії, так і мають важливе значення для подальшого дослідження психологічних особливостей осіб з різною доміантністю півкуль головного мозку та можуть бути застосовані у практиці психологічної діагностики і корекції поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Астремська І. В., Жайворонок Ю. Г. Теоретичні аспекти проблеми дослідження агресивної поведінки особистості. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Соціологія. 2013. Т. 225. Вип. 213. С. 111–115.
2. Бас А. Х. Психологія агресії. К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2008. 432 с.
3. Бегош Н. Б., Бакалець О. В., Дзига С. В. Функціональна асиметрія головного мозку: психофізіологічні аспекти. *Bulletin of Medical and Biological Research*. 2021. 43 с.
4. Бірюкова В. О. Агресивність сучасної молоді. Інсайт: психологічні виміри суспільства: матеріали міжнар. конф. / за ред. : І. С. Попович, С. І. Бабатіна, І. Р. Крупник та ін. Херсон: ВД «Гельветика», 2019. Вип. 1(16). С. 53-55.
5. Бойко, О. О. Особливості когнітивних функцій у студентів з різним типом функціональної асиметрії півкуль головного мозку. 2018. 16 с.
6. Борисенко Л. Психологічні прояви функціональної асиметрії головного мозку людини. 2023. 64 с.
7. Боягина О. Д., Лисенко А. И. Уявлення про симетрію та асиметрію будови і функції півкуль великого мозку людини. 2015. 12 с.
8. Войтко В.І. Психологічний словник. К.: Вища школа, 2002. 294 с.
9. Галкін, К. М., Торяник, В. М. Особливості функціональної асиметрії мозку у правшів та лівшів. *ПРИРОДНИЧІ НАУКИ Prirodniči nauki*. 2017. 56.
10. Гарист І. Ю. Функціональна асиметрія мозку як чинник організації психічних процесів. 2017. 25 с.
11. Гапон Н. П. Аналіз причин людської агресії. Психологічні теорії агресії // Соціальна психологія : [навч. посіб.] / Н. П. Гапон ; М-во освіти і науки України; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Львів, 2008. – С. 162–170.

12. Гребенюк М. О. Щодо розмежування понять деструктивної, агресивної та девіантної поведінки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 362-367.
13. Грибок О. П. Психологічні особливості конфліктної поведінки студентів вищих навчальних закладів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 14. С. 112–119.
14. Дерека Т., Лященко В., Туманова В., Гацко О. Психологічні особливості студентів закладів освіти. *Педагогічний процес: теорія і практика* (3). с. 7- 15.
15. Дроздов О. Ю., Агресіологія як міждисциплінарна галузь наукових досліджень. *Соціальна психологія*. 2006. №1 (15). С.43-49.
16. Дроздов О. Ю. Фактори виникнення та розвитку агресивної поведінки / О. Ю. Дроздов, М. А. Скок // *Практична психологія та соціальна робота*. - 2009. - № 2. - С. 58-71. - Бібліогр.: с. 70-71.
17. Зам'ятіна М.В. Психологічна структура агресивності студентів ВНЗ. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр./ ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ*. Харків: НТУ «ХПІ», 2012. Вип. 30–31 (34–35). С. 385–392.
18. Кириченко Р.В. Дослідження проблеми агресивної поведінки сучасної молоді. / *Scientific Journal Virtus*, July № 15, 2017. С. 51-54.
19. Кобилянська І. М., Кисса О. В. Нейропедагогіка в сучасних закладах вищої освіти: перспективи та виклики. 2024. С. 12-17.
20. Коломієць О. Агресивність особистості: етіологічний і екзистенціальний контекст. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія* : зб. наук. пр. К. : Вид-во НПУ ім. В. П. Драгоманова, 2012. № 21. С. 41–46.
21. Конарева І. Індивідуально-психологічні детермінанти структури агресивності особистості. 2020.
22. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: дис. ... канд. психол. наук / С.Л. Кравчук. К., 2002. – 210 с.

23. Лапій Х., Марковець Л. Основні форми агресивності і особистісні особливості студентів: динаміка взаємодії. Збірник наукових праць Проблеми сучасної психології, 1(6), 2019. 125 с.
24. Левчук Т. О. Особливості функціональної асиметрії кори головного мозку у хворих з моторною афазією. 2011. С. 76-79.
25. Лепіна Ю. П. Взаємозв'язок індивідуальних типологічних особливостей та агресивності особистості. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 125 с.
26. Марушенко В. Типи міжпівкульової асиметрії. 2013. 49 с.
27. Пасічник Н.С., Сидоренко Ю.В. Особливості формування самооцінки в умовах соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників. Габітус. 2020. Випуск 19. С. 181–184 URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/19-2020/33.pdf>
28. Пашун С. Соціально-психологічні фактори агресивної поведінки сучасної молоді. 2020. 30 с.
29. Петрова А.С. Комплекс чинників соціальних страхів студентів. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2014. Том. X. Вип. 26. С. 611-621.
30. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія: навчальний посібник. Центр навчальної літератури, 2019. 296 с.
31. Стрельчук Д. О., Петрова Г. М. Філософські погляди Карен Хорні. 2023. С 57-60.
32. Ткач Б. Нейропсихологічний підхід до проблеми людської агресії. 2020. С. 124-129.
33. Ткачук, О. (2010). Зв'язок функціональної асиметрії мозку з художніми здібностями особистості. *Психологія і суспільство*, (4 (42)), 141-147. Товт В.В. Психологічні особливості проявів агресивності в юнацькому віці. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія, Вип. 2, 2021. С. 28-32.
34. Третьяков С. П. Особистісно-ситуаційна детермінація агресивної поведінки людини: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. К., 2005. 20 с.

35. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
36. Шардаков, Д. В. Асиметрія великих півкуль головного мозку в контексті інтегральної індивідуальності особистості: теоретичні та прикладні аспекти. *Вісник Національного університету оборони України*, (2). 2015. С. 301-305.
37. Шеремет, М. К., Процюк, Р. Г. Функціональна асиметрія головного мозку. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*, (19 (1)). 2012. 292 с.
38. Шишко Б. Р. Вплив адиктивної поведінки на психологічне та фізичне здоров'я студентської молоді. 2022. 95 с.
39. Федоренко А. Ф., Сидоренко О. Б. Психологічні особливості прояву агресивності та її змістовне наповнення в юнацькому віці. International scientific and practical conference, Wloclawek, Republic of Poland, February 26–27, 2021. С. 31-35.
40. Федух І.С. Психологічні особливості проявів агресивності в ранньому юнацькому віці: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2007. 21 с.
41. Lorenz Konrad. The so-called evil. On the natural history of aggression. 1963. 263 p

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Стимульний матеріал до теста А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках

I. Чи схильні Ви шукати шляхи до примирення після чергового службового конфлікту?

1. Завжди.
2. Інколи.
3. Ніколи.

II. Як Ви поведетесь у критичній ситуації?

1. Переживаєте внутрішнє кипіння.
2. Зберігаєте спокій.
3. Втрачаєте самоконтроль.

III. Яким вважають Вас колеги?

1. Самовпевненим та заздрисним.
2. Дружелюбним.
3. Спокійним і незаздрисним.

IV. Як Ви відреагуєте, якщо Вам запропонують відповідальну посаду?

1. Приймете її з деякими побоюваннями.
2. погодитесь без коливань.
3. Відмовитесь від неї заради особистого спокою.

V. Як Ви будете поводитись, якщо хтось із колег без дозволу візьме з Вашого столу папір?

1. Отримає від Вас «на горіхи».
2. Змусите повернути.
3. Запитаєте, чи не потрібно йому ще що-не-будь.

VI. Якими словами Ви привітаєте чоловіка (дружину), якщо він (вона) повернувся з роботи пізніше, ніж звичайно?

1. «Що це тебе так затримало»?
2. «Де ти стирчиш допізна»?
3. «Я вже почав (почала) хвилюватися».

VII. Як Ви поведетесь за кермом автомобіля?

1. Чи намагаєтесь обігнати машину, яка «показала Вам хвіст»?
2. Вам байдуже, скільки машин Вас обігнало.
3. Помчитесь з такою швидкістю, щоб ніхто не наздогнав Вас.

VIII. Якими Ви вважаєте свої погляди на життя?

1. Збалансованими.

2. Легковажними.

3. Досить категоричними.

IX. Які заходи Ви вживаєте, якщо не все вдається?

1. Намагаєтесь перекласти провину на іншого.

2. Примиряєтесь.

3. Стаєте надалі обережнішим.

X. Як Ви відреагуєте на фейлетон про випадки розпущеності серед сучасної молоді?

1. «Час уже заборонити їм такі розваги».

2. «Потрібно створити для них можливість організовано і культурно відпочивати».

3. «І чого ми стільки з ними клопочемось?»

XI. Що Ви відчуваєте, якщо посаду, яку Ви хотіли обійняти, посів інший?

1. «І навіщо я на це нерви витрачав?»

2. «Напевне, його фізіономія шефу приємніша».

3. «Можливо, в мене це вийде наступного разу».

XII. Як Ви переглядаєте страшний фільм?

1. Боїтесь.

2. Нудитесь.

3. Отримуєте справжнє задоволення.

XIII. Якщо через дорожню пробку Ви запізнюєтесь на важливу нараду?

1. Будете нервувати під час засідання.

2. Спробуєте викликати поблажливість партнерів.

3. Засмутитесь.

XIV. Як Ви ставитесь до своїх спортивних успіхів?

1. Обов'язково намагаєтесь виграти.

2. Цінуєте задоволення відчуття себе знову молодим.

3. Дуже сердитесь, якщо не щастить.

XV. Як Ви вчините, якщо Вас погано обслуговували в ресторані?

1. Стерпите, уникаючи скандалу.

2. Викличете метрдотеля і зробите йому зауваження.

3. Звернетесь зі скаргою до директора ресторану.

XVI. Як Ви будете поводитись, якщо Вашу дитину образили в школі?

1. Поговорите із вчителем.

2. Влаштуєте скандал батькам «малолітнього злочинця».

3. Порадити дитині дати відсіч.

XVII. Яка, на Вашу думку, Ви людина?

1. Середня.
2. Самовпевнена.
3. Пробивна.

XVIII. Що Ви відповісте підлеглому, з яким зіткнулись у дверях установи, якщо він почав просити вибачення?

1. «Вибачте, це моя провина».
2. «Нічого, пусте».
3. «А уважнішим Ви бути не можете?!»

XIX. Як Ви відреагуєте на статтю в газеті про випадки хуліганства серед молоді?

1. «Коли ж нарешті будуть прийняті конкретні міри?!»
2. «Потрібно ввести тілесні покарання».
3. «Неможна все звалювати на молодь, винні й вихователі!»

XX. Уявіть, що Вам доведеться заново народитись, але вже твариною. Яку тварину Ви оберете?

1. Тигра чи леопарда.
2. Домашню кішку.
3. Ведмедя.

Ключ: підраховуються номери відповідей

ДОДАТОК Б

Стимульний матеріал до методики діагностики показників і форм агресії А.Басса, А. Даркі,
в адаптації О.К. Осницького

Інструкція: прочитуючи чи прослуховуючи твердження, приміряйте, наскільки вони відповідають вашому стилю поведінки, вашому образу життя і одним з чотирьох можливих відповідей: "так", "можливо, так", "можливо, ні", "ні".

1. Іноді не можу справитися з бажанням нашкодити кому-небудь.
2. Іноколи можу розповсюджувати плітки про людей, яких не люблю.
3. Легко виходжу з себе, проте легко й заспокоююсь.
4. Якщо до мене не звернутись по-доброму, прохання не виконаю.
5. Не завжди отримую те, що мені належить.
6. Знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчути.
8. Якщо трапляється обманути когось, відчуваю докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Ніколи не роздратовуюсь настільки, щоб розкидати речі.
11. Завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочеться його порушити.
13. Інші майже завжди вміють скористатися за сприятливих умов.
14. Мене насторожують люди, які відносяться до мене більш дружньо, ніж я очікував.
15. Часто буваю не згоден з людьми.
16. Іноді в голову приходять думки, за які мені соромно.
17. Якщо хто-небудь вдарить мене, я не відповім тим же.
18. При роздратуванні грюкаю дверима.
19. Я більш роздратований, ніж здається зі сторони.
20. Якщо хтось корчить з себе начальника, я роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Думаю, багато людей не люблять мене.
23. Не можу втриматись від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Ті, хто уникають роботи, повинні мати відчуття провини.
25. Хто ображає мене чи мою сім'ю, наражається на бійку.
26. Я не здатен на грубі жарти.
27. Мене охоплює злість, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавались.
29. Майже щотижня бачу кого-небудь з тих, хто мені не подобається.

30. Досить багато людей заздять мені.
31. Вимагаю, щоб люди поважали мої права.
32. Мене засмучує, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно "дістають" нас, заслуговують на те, щоб їм дали щигля по носі.
34. Від злості інколи буваю похмурий.
35. Якщо до мене відносяться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось намагається вивести мене із себе, я не звертаю уваги.
37. Хоч я і не показую того, іноді мене мучить заздрість.
38. Інколи мені здається, що наді мною сміються.
39. Навіть якщо злюся, не використовую грубих висловів.
40. Хочеться, щоб всі мої гріхи були прощені.
41. Рідко даю здачі, навіть коли хто-небудь вдарить мене.
42. Ображаюсь, коли іноді виходить не по-моєму.
43. Інколи люди роздратовують мене своєю присутністю.
44. Нема людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: "ніколи не довіряй чужакам".
46. Якщо хтось дратує мене, готовий сказати йому все, що про нього думаю.
47. Роблю багато такого, про що потім жалкую.
48. Якщо рознервуюсь, можу вдарить кого-небудь.
49. З десяти років у мене не було вибухів гніву.
50. Часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко дійти згоди.
52. Завжди думаю про те, що за таємні причини примушують людей робити щось приємне мені.
53. Коли кричать на мене, кричу у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Б'юся не рідше і не частіше інших.
56. Можу згадати випадки, коли був настільки злим, що хапав першу річ під рукою та ламав її.
57. Інколи відчуваю, що готовий першим почати бійку.
58. Інколи відчуваю, що життя зі мною обходиться несправедливо.
59. Раніше думав, що більшість людей говорить правду, але тепер в це не вірю.
60. Сварюся тільки від злості.
61. Коли вчиняю неправильно, відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, я застосую її.

63. Інколи виражаю свою злість тим, що стукаю по столу.
64. Буваю грубим по відношенню до людей, котрі мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б не хотіли мені нашкодити.
66. Не вмію поставити людину на місце, навіть коли вона на це заслуговує.
67. Часто думаю, що живу неправильно.
68. Знаю людей, які можуть довести мене до бійки. * 69. Не сумую із-за дрібниць.
70. Мені рідко приходить в голову думка про те, що люди намагаються розізлити чи образити мене.
 71. Часто просто погрожую людям, не збираючись виконувати свої погрози.
 72. Останнім часом я став занудою.
 73. У суперечці часто підвищую голос.
 74. Намагаюся приховати погане відношення до людей.
 75. Краще погоджуся з чимось, аніж стану сперечатися.

При обробці даних в звичайних умовах відповіді "ТАК" і "МОЖЛИВО, ТАК" об'єднуються (сумуються як відповіді "ТАК"), так же як і відповіді "НІ" і "МОЖЛИВО, НІ" (сумуються як відповіді "НІ").

ДОДАТОК В

Результати за методикою на виявлення доміантної півкулі Рускевич

Респонденти	Тип мислення
Респондент 1	Синтетичний
Респондент 2	Синтетичний
Респондент 3	Синтетичний
Респондент 4	Синтетичний
Респондент 5	Аналітичний
Респондент 6	Аналітичний
Респондент 7	Синтетичний
Респондент 8	Синтетичний
Респондент 9	Синтетичний
Респондент 10	Синтетичний
Респондент 11	Синтетичний
Респондент 12	Синтетичний
Респондент 13	Синтетичний
Респондент 14	Синтетичний
Респондент 15	Синтетичний
Респондент 16	Синтетичний
Респондент 17	Синтетичний
Респондент 18	Аналітичний
Респондент 19	Синтетичний
Респондент 20	Аналітичний
Респондент 21	Аналітичний
Респондент 22	Аналітичний
Респондент 23	Аналітичний
Респондент 24	Аналітичний
Респондент 25	Аналітичний
Респондент 26	Аналітичний
Респондент 27	Синтетичний
Респондент 28	Синтетичний
Респондент 29	Синтетичний
Респондент 30	Синтетичний

Респондент 31	Синтетичний
Респондент 32	Аналітичний
Респондент 33	Синтетичний
Респондент 34	Аналітичний
Респондент 35	Аналітичний
Респондент 36	Аналітичний
Респондент 37	Аналітичний
Респондент 38	Синтетичний
Респондент 39	Синтетичний
Респондент 40	Аналітичний
Респондент 41	Синтетичний
Респондент 42	Синтетичний
Респондент 43	Синтетичний
Респондент 44	Синтетичний
Респондент 45	Аналітичний
Респондент 46	Синтетичний
Респондент 47	Синтетичний
Респондент 48	Аналітичний
Респондент 49	Синтетичний
Респондент 50	Аналітичний
Респондент 51	Аналітичний
Респондент 52	Аналітичний
Респондент 53	Синтетичний
Респондент 54	Синтетичний

ДОДАТОК Д

Результати за опитувальником М. Аннет для оцінки функціональної асиметрії

Респонденти	Отримані бали
Респондент 1	13
Респондент 2	-2
Респондент 3	-16
Респондент 4	-13
Респондент 5	15
Респондент 6	7
Респондент 7	2
Респондент 8	-14
Респондент 9	9
Респондент 10	13
Респондент 11	14
Респондент 12	20
Респондент 13	14
Респондент 14	15
Респондент 15	6
Респондент 16	18
Респондент 17	18
Респондент 18	13
Респондент 19	15
Респондент 20	20
Респондент 21	11
Респондент 22	7
Респондент 23	16
Респондент 24	15
Респондент 25	20
Респондент 26	16
Респондент 27	14
Респондент 28	-2
Респондент 29	-13
Респондент 30	20

Респондент 31	20
Респондент 32	20
Респондент 33	-9
Респондент 34	4
Респондент 35	13
Респондент 36	11
Респондент 37	14
Респондент 38	20
Респондент 39	0
Респондент 40	18
Респондент 41	12
Респондент 42	9
Респондент 43	18
Респондент 44	15
Респондент 45	16
Респондент 46	-2
Респондент 47	-8
Респондент 48	10
Респондент 49	15
Респондент 50	20
Респондент 51	5
Респондент 52	12
Респондент 53	16
Респондент 54	17

Результати за тестом А. Ассінгера для оцінки агресивності в стосунках

Респонденти	Отримані бали
Респондент 1	32
Респондент 2	39
Респондент 3	39
Респондент 4	33
Респондент 5	42
Респондент 6	39
Респондент 7	37
Респондент 8	31
Респондент 9	35
Респондент 10	38
Респондент 11	42
Респондент 12	40
Респондент 13	35
Респондент 14	37
Респондент 15	35
Респондент 16	38
Респондент 17	39
Респондент 18	42
Респондент 19	41
Респондент 20	45
Респондент 21	40
Респондент 22	42
Респондент 23	35
Респондент 24	45
Респондент 25	44
Респондент 26	34
Респондент 27	42
Респондент 28	39
Респондент 29	34
Респондент 30	34

Респондент 31	42
Респондент 32	36
Респондент 33	31
Респондент 34	29
Респондент 35	43
Респондент 36	42
Респондент 37	38
Респондент 38	40
Респондент 39	41
Респондент 40	39
Респондент 41	40
Респондент 42	38
Респондент 43	34
Респондент 44	38
Респондент 45	36
Респондент 46	38
Респондент 47	36
Респондент 48	41
Респондент 49	39
Респондент 50	46
Респондент 51	36
Респондент 52	39
Респондент 53	38
Респондент 54	36

ДОДАТОК И

Результати за методикою діагностики показників і форм агресії А. Басса, А. Даркі, в адаптації О.К. Осницького

Респонденти	Рівень фізичної агресія	Рівень вербальної агресії	Рівень непрямой агресії
Респондент 1	22 низький	64 підвищений	78 високий
Респондент 2	11 низький	28 низький	26 низький
Респондент 3	22 низький	48 середній	91 дуже високий
Респондент 4	66 підвищений	88 дуже високий	104 дуже високий
Респондент 5	77 високий	96 дуже високий	65 підвищений
Респондент 6	66 підвищений	96 дуже високий	65 підвищений
Респондент 7	44 середній	48 середній	26 низький
Респондент 8	22 низький	48 середній	26 низький
Респондент 9	77 високий	56 підвищений	78 високий
Респондент 10	88 дуже високий	72 підвищений	91 дуже високий
Респондент 11	11 низький	24 низький	52 середній
Респондент 12	44 середній	64 підвищений	52 середній
Респондент 13	55 підвищений	48 середній	104 дуже високий
Респондент 14	22 низький	8 низький	52 середній
Респондент 15	22 низький	40 середній	26 низький
Респондент 16	22 низький	64 підвищений	52 середній
Респондент 17	44 середній	24 низький	91 дуже високий
Респондент 18	77 високий	48 середній	39 середній
Респондент 19	66 підвищений	104 дуже високий	91 дуже високий
Респондент 20	55 підвищений	64 підвищений	39 середній
Респондент 21	77 високий	56 підвищений	65 підвищений
Респондент 22	77 високий	72 підвищений	78 високий
Респондент 23	11 низький	48 середній	65 підвищений
Респондент 24	44 середній	40 середній	13 низький
Респондент 25	44 середній	96 дуже високий	104 дуже високий
Респондент 26	66 підвищений	40 середній	26 низький
Респондент 27	55 підвищений	16 низький	52 середній
Респондент 28	44 середній	40 середній	52 середній
Респондент 29	22 низький	48 середній	39 середній

Респондент 30	33 середній	48 середній	65 підвищений
Респондент 31	33 середній	32 середній	26 низький
Респондент 32	33 середній	64 підвищений	26 низький
Респондент 33	66 підвищений	40 середній	52 середній
Респондент 34	88 дуже високий	80 високий	65 підвищений
Респондент 35	44 середній	40 середній	52 середній
Респондент 36	66 підвищений	88 дуже високий	91 дуже високий
Респондент 37	44 середній	48 середній	52 середній
Респондент 38	44 середній	40 середній	65 підвищений
Респондент 39	33 середній	64 підвищений	91 дуже високий
Респондент 40	33 середній	56 підвищений	26 низький
Респондент 41	55 підвищений	56 підвищений	52 середній
Респондент 42	33 середній	56 підвищений	39 середній
Респондент 43	44 середній	72 підвищений	52 середній
Респондент 44	77 високий	40 середній	91 дуже високий
Респондент 45	55 підвищений	56 підвищений	104 дуже високий
Респондент 46	77 високий	64 підвищений	78 високий
Респондент 47	77 високий	72 підвищений	91 дуже високий
Респондент 48	77 високий	80 високий	52 середній
Респондент 49	33 середній	56 підвищений	78 високий
Респондент 50	66 підвищений	80 високий	65 підвищений
Респондент 51	11 низький	88 дуже високий	65 підвищений
Респондент 52	66 підвищений	56 підвищений	91 дуже високий
Респондент 53	33 середній	48 середній	65 підвищений
Респондент 54	66 підвищений	48 середній	65 підвищений

Результати кореляційного аналізу Пірсона з програми SPSS

Correlations

		Сине стетика	С_з агальна
Сине стетика	Pearson Correlation	1	- ,571
	Sig. (2- tailed)		,05
	N	12	12
С_за гальна	Pearson Correlation	,450	1
	Sig. (2- tailed)	,05	
	N	12	12

Correlations

		Сине стетика	С_ фізична
Сине стетика	Pearson Correlation	1	- ,034
	Sig. (2- tailed)		,91 6
	N	12	12
С_фі зична	Pearson Correlation	-,034	1
	Sig. (2- tailed)	,916	
	N	12	12

Correlations

		Сине стетика	С_ве рбальна
Сине стетика	Pearson Correlation	1	-,271
	Sig. (2- tailed)		,395
	N	12	12
С_вер бальна	Pearson Correlation	-,271	1
	Sig. (2- tailed)	,395	
	N	12	12

Correlations

		Сине стетика	С_н епряма
Сине стетика	Pearson Correlation	1	-,341
	Sig. (2- tailed)		,277
	N	12	12
С_не пряма	Pearson Correlation	-,341	1
	Sig. (2- tailed)	,277	
	N	12	12

Correlations

		А налітики	Аналі т_загальна
Аналіти ки	Pearson Correlation	1	,384

		Sig. (2-tailed)		,086
		N	21	21
Аналіт_загальна		Pearson Correlation	,384	1
		Sig. (2-tailed)	,086	
		N	21	21

Correlations

		Аналітики	Аналіт_фізична
Аналітики	Pearson Correlation	1	-,303
	Sig. (2-tailed)		,182
	N	21	21
Аналіт_фізична	Pearson Correlation	-,303	1
	Sig. (2-tailed)	,182	
	N	21	21

Correlations

		Аналітики	Аналіт_вербальна
Аналітики	Pearson Correlation	1	-,268
	Sig. (2-tailed)		,240
	N	21	21

Аналіт_в	Pearson	-	1
ербальна	Correlation	,268	
	Sig. (2-tailed)	,240	
	N	21	21

Correlations

		А	Аналі
		налітики	т_непряма
Аналіти	Pearson	1	-,207
ки	Correlation		
	Sig. (2-tailed)		,368
	N	21	21
Аналіт_	Pearson	-	1
непряма	Correlation	,207	
	Sig. (2-tailed)	,368	
	N	21	21

Correlations

		Амб	Амбі
		ідекстри	д_загальна
Амбіде	Pearson	1	,138
кстри	Correlation		
	Sig. (2-tailed)		,551
	N	21	21
Амбід_	Pearson	,138	1
загальна	Correlation		

	Sig. (2-tailed)	,551	
	N	21	21

Correlations

		Амб ідекстри	Амбі д_фізична
Амбід екстри	Pearson Correlation	1	-,261
	Sig. (2-tailed)		,254
	N	21	21
Амбід _фізична	Pearson Correlation	-,261	1
	Sig. (2-tailed)	,254	
	N	21	21

Correlations

		Амб ідекстри	Амбі д_вербальна
Амбідекс три	Pearson Correlation	1	-,105
	Sig. (2-tailed)		,650
	N	21	21
Амбід_ве рбальна	Pearson Correlation	-,105	1
	Sig. (2-tailed)	,650	
	N	21	21

Correlations

		Амб ідекстри	Амбі д_непряма
Амбідє кстри	Pearson Correlation	1	-,185
	Sig. (2- tailed)		,422
	N	21	21
Амбід_ непряма	Pearson Correlation	-,185	1
	Sig. (2- tailed)	,422	
	N	21	21